

ประชุมพระราชปจณา ภาคที่ ๕

เป็นพระราชปจณาในรัชกาลที่ ๔ กับรัชกาลที่ ๕

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายร้อยเอก หม่อมเจ้าทินทัต

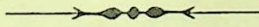
๓ ๔
เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ประชุมพระราชปวงษา ภาคที่ ๕

เป็นพระราชปวงษาในรัชกาลที่ ๔ กับรัชกาลที่ ๕

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

โปรดให้พิมพ์ในงานพระทานเพลิงศพ

นายร้อยเอก หม่อมเจ้าทินทัต

๕ ๔
เมื่อขงข พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอภิศรุดมเดช มีรับสั่งมายัง
หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ว่าจะทรงบำเพ็ญพระกุศลในงานศพ
นายร้อยเอก หม่อมเจ้าทินทิต พร้อมพระหฤทัยกับหม่อมแฉ่ม สุขสวัสดิ์
ณกรุงเทพฯ หม่อมมารดาของหม่อมเจ้าทินทิต จะพิมพ์หนังสือเป็น
ของแจกเมื่อพระราชทานเพลิงศพสักเรื่อง ๑ ให้กรรมการช่วยเลือก
เรื่องหนังสือในหอพระสมุด ฯ ถวาย ข้าพเจ้าจึงเลือกหนังสือประชุม
พระราชพงศาวดาร ภาคที่ ๕ ขึ้นเป็นพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ และรัชกาล
ที่ ๕ และเป็นตอนที่สุดของหนังสือประชุมพระราชพงศาวดาร ซึ่งหอ
พระสมุด ฯ ได้พิมพ์มาแล้ว ถวายก็ชอบพระหฤทัย เรื่องพระราชพงศาวดาร
ที่พิมพ์ในภาคนี้เป็นอย่างไร จะอธิบายต่อไปข้างท้ายคำนำ ในที่นี้
จะกล่าวถึงประวัติของนายร้อยเอก หม่อมเจ้าทินทิตก่อน

ประวัตินายร้อยเอก หม่อมเจ้าทินทิต

นายร้อยเอก หม่อมเจ้าทินทิต เป็นโอรสที่ ๑๒ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงอภิศรุดมเดช และองค์ที่ ๓ ในหม่อมแฉ่ม ประสูติเมื่อวันที่ ๑๐
กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๓๓ ตรงกับวันอาทิตย์แรม ๕ ค่ำเดือน ๘
ยชาสโทศกจุลศักราช ๑๒๕๒

เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า "ทินทิต" เมื่อชนมายุได้ ๘ ปี
พระบิดาได้ถวายไว้ในสมเด็จบรมราชินีนาถ ฯ ได้รับราชการอยู่
ในพระบรมมหาราชวังน พ.ศ. ๒๔๔๒ ชนมายุได้ ๑๐ ปี สมเด็จพระ

บรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้ส่งไปเป็นนักเรียนนายร้อยพิเศษ
เล่าเรียนในเวลากลางวัน เวลากลางคืนกลับไปอยู่ในพระบรมมหา
ราชวัง

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัตยุบัน ยังทรง
ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระยุพราช เสด็จกลับจากประเทศยุโรป สมเด็จพระ
บรมราชินีนาถจึงโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าทินทิต้อออกมาอยู่รับใช้
สอยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าทินทิต เป็นนักเรียนกระทรวง
กลาโหมออกไปศึกษาวิชาประเทศเยอรมันนี้

ต่อมาถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๕ หม่อมเจ้าทินทิตได้เข้า
สอบวิชาตามหลักสูตรกรมทหารกองเบอลินสำเร็จ จึงได้เข้ารับราชการ
เป็นฟานเมนยงแคว่ในกรมทหารม้าที่ ๖ เมืองไมนส์ ผู้บังคับบัญชา
ตามลำดับชั้นเป็นที่พอใจในความเพียรพยายาม และความอดทนของ
หม่อมเจ้าทินทิต จึงได้เลื่อนยศขึ้นเป็นนายพวก (Gefreiter) แล้ว
เป็นนายสิบ (Unter offizier) มีตำแหน่งผู้บังคับหมู่ จนที่สุดผู้บังคับ
การกรมทหารบกม้าที่ ๖ ได้รายงานขอให้เข้าศึกษาวิชาในโรงเรียนรบ
ต่อไป

ครั้นวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้รับสัญญาบัตรเป็นนาย
ร้อยตรีในกองทัพบกเยอรมัน

วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้หม่อมเจ้าทินทิต เป็นนายร้อยตรีในกองทัพบกสยาม แต่งตัวสังกัดกรมทหารบกมาที่ ๒ แต่ยังคงให้ประจำอยู่ในกองทัพบกเยอรมันต่อไป เพื่อหาความชำนาญในการฝึกหัดสั่งสอนและวิชาทหาร

ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๕๘ หม่อมเจ้าทินทิต ได้สำเร็จการศึกษาแล้ว กลับเข้ามารับราชการในตำแหน่งผู้บังคับกองพันในกรมทหารม้านครปฐม รับพระราชทานเงินเดือนอัตรานายร้อยตรีชั้น ๓ กับเงินเพิ่มพิเศษอีกด้วย ครั้นเดือนมีนาคมปี ๒๔๕๙ ได้ย้ายไปประจำกรมทหารม้ากรุงเทพ รักษาพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับพระราชทานยศเป็นนายร้อยโท

พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้เลื่อนยศเป็นนายร้อยเอก และเลื่อนตำแหน่งเป็นผู้รั้งผู้บังคับการม้านครปฐม กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวรด้วย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้ย้ายกลับมาเป็นผู้รั้งผู้บังคับการกรมทหารม้ากรุงเทพ รักษาพระองค์ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นเมื่อวันที่ ๓๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๓ นายร้อยเอก หม่อมเจ้าทินทิต ประชวรโรคบิดมีตัว ได้รักษาองค์อยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ อาการก็เลวเป็นลำดับมา และในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๓ กำหนดว่าในวันรุ่งขึ้นจะได้ออกจากโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ แต่ครั้น

ณ

เวลา ๕ นาฬิกา (๑๑ ที่ประชุม) พระอาการกลับหนักลงไปอีก แพทย์
ได้จัดการรักษาเต็มความสามารถ แต่เป็นการพันวิสัยที่นายแพทย์จะ
ขอร้องให้กลับคืนได้ หม่อมเจ้าทินทิต สิ้นชีพตักษัยในเวลาอันเอง

นายร้อยเอก หม่อมเจ้าทินทิต รัชชาการสนองพระเดชพระคุณ
ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕ กับเข็มขัดหลวงเกษม และ
เหรียญตระกูลพอพระราชหฤทัย อนึ่งเมื่อครั้งกราบถวายบังคมลาไป
ศึกษาวิชาต่างประเทศ ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
นาฬิกาพกเรือนทองคำ มีอักษรพระปรมาภิไธยเรือน ๑ สิ้นเรื่องประวัติ
เพียงเท่านี้

กรมการหอพระสมุดฯ ขออนุโมทนาพระกุศลบุญราณี ซึ่งพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอภิศรคุมเคษ ได้ทรงบำเพ็ญเป็นทักษิณา
นุญทาน พร้อมทั้งหม่อมแม่หม่อม สุขสวัสดิ์ ณ กรุงเทพมหานคร และได้ทรง
พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ให้แพร่หลาย

ที่ ๑๖ ทรงพระอักษร สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ
วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

อธิบายประเพณีมีพระราชปจณา

ประเพณีมีพระราชปจณา คือ ที่พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งถามข้อ
อติธรรมซึ่งทรงสงสัย ให้พระราชอาคณเฑาะว์ข้างรูป ฤๅประชุม
กันถวายวิสัชนานี้ เข้าใจว่าจะมีมาแต่โบราณที่เคี้ยว ส่วนประเทศ
อื่นยังไม่ได้พบหนังสือพระราชปจณา นอกจากความที่ปรากฏในพระสูตร
ว่ามีพระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ไปทูลถามข้ออติธรรมแก่สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า กับหนังสือเรื่องมิลินทปัญหาซึ่งปรากฏว่า พระเจ้า
มิลินท์ทรงซักไซ้พระนาคเสนด้วยข้ออติธรรมต่าง ๆ เป็นอย่างวิจิตร
พิสดาร ว่าในส่วนสยามประเทศนี้ ประเพณีมีพระราชปจณามีมา
แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีหนังสือพระราชปจณาและข้อ
ความที่พระสงฆ์ถวายวิสัชนาปรากฏอยู่หลายเรื่อง มาถึงชั้นกรุง
รัตนโกสินทร์ปรากฏว่า มีพระราชปจณาเมื่อรัชกาลที่ ๑ มากกว่า
รัชกาลอื่น ๆ แต่ที่หอพระสมุด ฯ รวบรวมฉบับได้ถึง ๓๘ เรื่อง
เหตุที่มีพระราชปจณาเมื่อรัชกาลที่ ๑ มากกว่ารัชกาลอื่น ๆ นั้น
เข้าใจว่าเป็นเพราะเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก พระไตรปิฎก
และสงฆ์มณฑลเป็นอันคร่าหายไปเสียมาก ในครั้งกรุงธนบุรีต้องเสาะแสวง
พระไตรปิฎกและพระภิกษุซึ่งทรงธรรมวินัยแต่หัวเมืองใหญ่น้อย มารวบรวม
เป็นหลักในฝ่ายพระพุทธจักร์ชั้นใหม่ หนังสือพระไตรปิฎกก็ดี ความ
รอบรู้พระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นพระราชอาคณเฑาะว์ชั้นใหม่ก็ดี
ยังบกพร่องอยู่มาก ข้ามาเกิดจลาจลชนในสงฆ์มณฑล เมื่อชน
ปลายสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงต้องทรงชวนชวายเป็น
 บำรุงพระพุทธจักร ซึ่งคร่ำหมองด้วยเหตุตั้งกล่าวมา ในส่วนคัมภีร์พระ
 ธรรมวินัยทรงพยายามทำสังคายนา และสร้างพระไตรปิฎกขึ้นทั้งฉบับ
 หลวง และพระราชทานอนุญาตให้ลอกคัดไปไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์แล้ว
 เรียบในพระอารามทั้งปวงอีกหลายฉบับ คงเกิดแต่มีพระราชประสงค์จะ
 ให้พระราชาคณะเอาใจใส่ตรวจตราพระไตรปิฎกให้มีความรู้แตกฉานใน
 พระธรรมวินัย จึงได้มีพระราชบัญชาในข้ออดีตธรรมต่าง ๆ ให้พระราชา
 คณะถวายวิสัชนา เพราะการที่จะถวายวิสัชนาจำต้องค้นหาหลักเป็น
 ที่อ้างในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งรวบรวมอยู่ในพระไตรปิฎก และจำต้องเอาใจ
 ใส่อ่านพระไตรปิฎกจึงจะถวายวิสัชนาได้สะดวก ถ้าไม่มีพระราชบัญชา
 พระราชาคณะก็จะอ่านพระไตรปิฎกน้อยลง จึงได้มีพระราชบัญชาบ่อย ๆ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลหลัง ๆ ก็ทรงประพุดติดตามแบบอย่าง
 ครั้นรัชกาลที่ ๑ ต่อมา แต่หนังสือพระราชบัญชาฉบับกระจัดกระจาย
 ทราบจำนวนไม่ได้แน่ว่าจะมีในรัชกาลไหนเท่าใด หอพระสมุด ฯ มี
 แต่ฉบับซึ่งรวบรวมหาได้มาแต่ที่ต่าง ๆ พระราชบัญชาครั้งรัชกาลที่ ๒
 ยังไม่พบฉบับเลย แต่พระราชบัญชาครั้งรัชกาลที่ ๓ พบ ๑๐ เรื่อง พระ
 ราชบัญชาครั้งรัชกาลที่ ๔ พบแต่หัวพระราชบัญชาเรื่อง ๑ แต่หาพบวิสัชนา
 ไม่ เข้าใจว่าในรัชกาลที่ ๔ จะไม่มีใครมีพระราชปัญหานัก เพราะการ
 เล่าเรียนพระไตรปิฎกเพิ่งจะมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ เหตุที่จะทรงพระปริวิตกว่าพระ
 ราชาคณะไม่เอาใจใส่ศึกษาพระไตรปิฎกไม่มีอย่างเมื่อรัชกาลที่ ๑ ส่วน

พระองค์ที่ทรงทราบแตกฉานในพระไตรปิฎก จะหาผู้เสมอเหมือนมิได้
จึงปรากฏเป็นพระบรมราชาธิบายเสียเองโดยมาก มาในรัชกาลที่ ๕
ปรากฏพระราชปจจฉาแค่ ๒ เรื่อง ดูเหมือนเป็นแต่การที่จะทรงรักษาราช
ประเพณีซึ่งเคยมีมาแต่ก่อนให้คงอยู่

หนังสือพระราชปจจฉาและวิสัชนาเป็นหนังสือที่น่าอ่านทุก ๆ เรื่อง
เพราะพระราชปจจฉาย่อมเกิดแต่เรื่องความสงสัยในข้ออัศจรรย์มหายาน
วิสัชนาก็อธิบายโดยประสงคฺ์จะให้แลเห็นว่าความที่ถูกต้องเป็นเช่นนั้น ๆ
อาศรัยหลักฐานอย่างนั้น ๆ เป็นที่อ้าง จึงควรเป็นเครื่องประคองสติ
ปัญญาของผู้อ่านทั่วไปไม่เล็ดออกหน้า

การพิมพ์หนังสือประชุมพระราชปจจฉาซึ่งกำหนดว่าจะพิมพ์เป็น
& ภาคนี้ คือ

- ภาคที่ ๑ พระราชปจจฉาครั้งกรุงเก่า
- ภาคที่ ๒ พระราชปจจฉาครั้งรัชกาลที่ ๑ (ตอน ๑)
- ภาคที่ ๓ พระราชปจจฉาครั้งรัชกาลที่ ๑ (ตอน ๒)
- ภาคที่ ๔ พระราชปจจฉาครั้งรัชกาลที่ ๓
- ภาคที่ ๕ พระราชปจจฉาครั้งรัชกาลที่ ๔ กับที่ ๕

ในสมัยก่อนนี้เป็นภาคที่ ๕ คือพระราชปจจฉารัชกาลที่ ๔ กับที่ ๕
มีจำนวนพระราชปจจฉารวม ๘ เรื่องด้วยกัน รายเรื่องและบทมีพระราช
ปจจฉาแจ้งอยู่ในสารบัญชาคือไปนี้

พระราชปจณาแลพระบรมราชาธิบาย ในรัชกาลที่ ๔

พระบรมราชาธิบายที่ ๑

ว่าด้วยทรัพย์สินมรดกของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
จะเป็นของสงฆ์ฤาไม่

๑ สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏพระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม
รำพึงความเห็นว่า ความมรดกพระสงฆ์ที่มรณภาพลงทั้งเป็นพระ
ไม่ได้ลาสิกขาก่อนแล้วจึงตายนั้น ไม่เคยมาขึ้นโรงขึ้นศาลให้ตระลาการ
ฝ่ายคฤหัสถ์ชำระตัดสินเลย ตามบังคับในบาฬีพระวินัย ทั้งอธิบาย
ในพระคัมภีร์อรรถกถา ก็ไต่ทราบบ้างว่าสิ่งของซึ่งเป็นของ ๆ ภิกษุ
แลสามเณรที่ตายลง ถ้าไม่ได้ให้ขาดเป็นของผู้อื่นไปแต่ก่อน ตาย
แล้วตกเป็นของสงฆ์ทั้งสิ้น แลคำที่ว่าให้ขาดนั้นให้พิจารณาให้จง
ละเอียด ด้วยมีความในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าของ
ข้าพเจ้ายกให้ไปของผู้อื่นนั้นแล้ว จึงเป็นของผู้อื่นนั้นเกิด ตั้งนึ่ง
เป็นอันให้ขาด ถ้าเป็นแต่มอบผู้ใดหนึ่งว่าจงเอาของนี้ไปให้ผู้อื่นจง
เก็บไว้ให้ผู้อื่นตั้งนึ่ง ของนั้นยังไม่ถึงมือ ยังไม่ได้แก่ผู้ซึ่งผู้ให้
สั่งให้ ๆ นั้นแล้ว ของนั้นก็ยังเป็นของเจ้าของเดิมอยู่ ถ้าเจ้าของเดิม
ตายลงก็คงเป็นของสงฆ์ เนื้อความนี้จะให้ชักยาพิงว่าก็จะยาวไป จะใคร่
สอบให้เห็นจริงก็ให้ดูในจิวรชนธ์ ที่ว่าด้วยเรื่องภิกษุฝากผ้านั้น อนึ่ง

ในอรรถกถาที่ไว้ว่าไว้ว่า “ปพฺพชิตา อรฺยทานํ น มรฺกฏติ” คือ
 ว่าเหมือนหนึ่งผู้ไขที่เป้นบรรพชิต เมื่อยังไม่ตายจะสังกัถิ โดย
 จะทำพินัยกรรมกัถิว่า เมื่อกัถิตายแล้วให้แจกให้ ๆ ของ ๆ ทั่วแก่
 ผู้นั้นผู้นั้น แลไม่ยกคัถิขาคว่าให้ขาคเป้นของผู้นั้นแล้วกัถิ เป้นของพวกนั้น
 แล้วกัถิ ก็ไม่ชื้อว่าเป้นอันให้ บรรพชิตผู้เจ้าของเมื่อกัถิตายลงแล้ว
 กัถิคงเป้นของสงฆ์ แต่กาลทกัถินั้นพระสงฆ์ทั้งปวงในพระศาสนา มีชื้อ
 ปรีณิตีแลความประสงค์ฝึคจากพระพทฺธประสงค์ของพระศาสดา เพราะ
 คำพระพทฺธเจ้าครึว่าสงฆ์เป้นอรรถกัถิขิไฉนบุคคล ใครได้ถวายทาน
 แก่สงฆ์ได้อานิสงส์มากกว่าถวายบุคคลิกทานหลายร้อยเท่า เพราะ
 ฉนั้นใคร ๆ ที่เป้นกฤหัสถ์กัถิบรรพชิตกัถิ ของ ๆ ทั่วมีกัถิควรที่จะแบ่ง
 จะยกถวายเป้นของสงฆ์เอกศลให้มาก ถึงจะตายลงกัถิควรจะให้มรฺกฏ
 ตกเป้นของสงฆ์กัถิให้ตกเป้นของผู้นั้น เพราะสงฆ์เป้นบุญเขตรอนยิ่ง
 ถึงฝ่ายพระสงฆ์แล้วกัถิควรปรีณิตี ให้ลาภสงฆ์ยังเกิด ไม่ควรให้เสื่อม
 เพราะเป้นที่ไถ่ทั่วถึงกัน ในสิกขาบทสองสิกขาบทในพระปาติโมกข์
 กัถิห้ามไม่ให้ยอมลาภสงฆ์ไปแก่ตนแลบุคคลผู้นั้น ถ้าชื้อน้อมไปกัถิเป้น
 อายคปจิกคัย ของสงฆ์สิ่งใดที่เป้นของถาวร คือที่ดินที่สวนแลเข้าเรือน
 แลเครื่องเข้าเรือน เครื่องไม่จริงตั้งแต่ก่อนไม่ยาว ๘ นิ้วขึ้นไป ไม่ไผ่
 ตั้งแต่ปลายหนึ่งขึ้นไป เครื่องเหล็กเครื่องทองแดงทั้งปวง เว้นไว้
 แต่ยาควรเรียกว่าครุภินท์ ถ้ายังเกิดแก่สงฆ์ด้วยมีผู้ให้กัถิ แลก
 เปลี่ยนมาด้วยกัถิขิวัดกัถิ เป้นมรฺกฏของภิกษุสามเณรผู้ตายกัถิ

ก็คงไว้เป็นของสงฆ์ห้ามไม่ให้แจกห้ามไม่ให้ยกให้แก่ผู้ใด ถึงแจก
 ไปก็ไม่เป็นอันแจก ยกให้ไปก็ไม่เป็นอันยกให้ มีความในปาฬิต
 อย่างนี้ แต่พระสงฆ์ทุกวันนั้น หลายชั่วแผ่นดินมาแล้ว หลายชั่ว
 อายุพระสังฆราชมาแล้ว ยิ่งค้ำแลปรนีย์ตีปริตไป กลับว่าครุภณท์
 แจกได้ เขาออกอุปโลกแจกกันหลายคราวตลอดวัติกมาแล้ว เขาอำนาจ
 พระสังฆราชเข้าข่มเหง ผ่านขึ้นพทุบบัญญัติ ถ้าเจ้าอธิการฤพระสงฆ์
 ในวัติกใด ๆ ทายลงไม่ได้ปลงปริกขารเป็นของสงฆ์ พระวัคินั้นมาหา
 ฤวัคิเกิมตามวัคิขึ้น ก็ยิ่งค้ำไปให้ชมนุมสงฆ์ในวัคินั้นอุปโลกยกให้
 แก่ผู้ที่จะเป็นเจ้าศพ ทำบุญให้ทานในการศพถวายแจกจ่ายไปผิด ๆ
 ถูก ๆ ทั้งครุภณท์แลลฤภณท์ไม่ว่าเป็นของสงฆ์เลย ถ้าภิกษุใด
 ที่มีทรัพย์สินแลบริวารมากบ่วยหนักลง โดยลั้นกระต้างคางแข็งพกไม่
 ใคร่ออก ก็พากันล้อมหน้าล้อมหลัง ตักเตือนเร่งเร้าให้ปลงปริกขาร
 กลับว่าลาภสงฆ์จะบังเกิด เมื่อคนใช้พกไม่ใคร่ออกก็แนะนำไปว่าให้
 ผู้นั้นฤผู้นั้น ครอบงำออ้อออออกที่หนึ่งก็ว่าเป็นได้กัน ฤผู้จะ
 ปลงเองเล่าก็ปลงง่อน ๆ แง่น ๆ ไม่เป็นอันให้ขาด เหมือนอย่าง
 เรืองนี้ ก็ไต่ความว่าเป็นแต่สั่งว่าให้ หลวงศรีคงยศแจกกันในพื้น
 ลุกหลาน ก็ไม่เป็นอันให้ขาดแก่ผู้ใด แคลงอยู่กลัวจะไม่พ้นจาก
 เป็นของสงฆ์ แต่เงินทองนั้นเพราะตามวินัยว่าเป็นอกปัชชีย์ ถ้าภิกษุ
 ผู้รับเงินทองมาไม่เอาออกเสียสละนิสสัคคีย์แก่สงฆ์แล้ว สงฆ์ก็
 ภิกษุแลสามเณรก็ จะยิ่งค้ำบัญญัติให้น้อมไปเป็นอกปัชชีย์ภณท์มาได้

ควรแต่ทิ้งเสียอย่างเกี้ยว เพราะฉะนั้นท่านผู้วินัยจึงตกใจความ ว่า
 เงินทองของภิกษุทายไม่เปนของสงฆ์ตามแต่ใครจะเอาไป ไบราณาว่า
 มาครั้งนี้ผู้ถูกไม่ทราบ แต่กาลทุกวันนี้พระสงฆ์สามเณรในการอื่น ๆ
 หลายอย่าง ก็ปรากฏในทางปฏิบัติเป็นพระสงฆ์สามเณรอยู่ แต่ใน
 เงินในทองแล้วเห็นเป็นเสมอกับคฤหัสถ์ฤยงไปกว่าคฤหัสถ์อีกหาไรที่จะ
 ตกสินไม่ เงินทองของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์มีเท่าใด ก็เห็นว่าแต่
 ล้วนเงินที่ในหลวงเจบพระหัตถ์แลของทายกอื่นคิดเทียบจนยี่สิบสี่ศักราชฐาน
 ถวายแก่พระพุทธศาสนา ออกมาจาวานิพพานยังโยโยโหดทั้งสิ้น สิ่งของ
 อื่น ๆ ก็มีแต่ร่มเกือก แต่เสื้อแลผ้าขาวพับ เห็นมีทางที่ใดมากก็มีแต่
 นิตยภัตรแลที่เทศนาแลยังสกด ไม่ได้มากด้วยบุตรหลานแลญาติผู้ใด
 ช่วยชวนชวายเป็น ทรัพย์สินสมบัติของคฤหัสถ์ที่เขา มี ๆ อยู่นั้น บุตร
 หลานเขาช่วยกันรื้อหาแยกขนถ่าย ทำมาหากินจึงได้มา (ความ
 ตรงนั้นคนขับขาดหายไป) รวบรวมหอมยัยทรัพย์สินเป็นอภัยยัย ให้พระ
 ไบฎีกาวันผู้หลานซึ่งเป็นภิกษุเก็บไว้ ถ้าสมเด็จพระพุทธเป็นผู้รู้แท้
 จะทำตามความรู้แล้ว ถ้ารู้คิดถึงตัวว่าแก่กว่าไขหนักแล้ว ทำไม่ไม่
 เอาเงินเหล่านี้ไปเสียสละเป็นนิสสัยศรัทธา แล้วเทศนาอภัยยัยเสียตามพระ
 วินัยเล่า เขามามอบให้หลวงศรีคงยศแจกหลานนั้นต้องพระวินัยแล้วฤ
 เมื่อเวลาก่อนจะถึงมรณภาพสามวัน ก็ยังให้มีผู้หามผู้ลงไปครอง
 กฐินในพระอุโบสถได้ เมื่อนั้นสงฆ์พร้อมกันทำไม่จึงไม่เสียสละ
 นิสสัยศรัทธาเสีย เพราะฉะนั้นเชื่อนักก็ไม่ได้ เงินที่พระยาประสิทธิศุภการ

ชำระเรียกมาได้นั้น ในหลวงรัชสังว่าเอาใส่ในการวัดมหาธาตุเสียจะสิ้น
 รัชก็ยกสงไสยไปอย่างหนึ่งฝ่ายคฤหัสถ์ เพราะเป็นของมีทายกอธิศ
 ถวายในวัด ก็ใส่ในวัดเสีย แต่ของที่ค้างนายเข็นนั้น ถ้ามีพยานรู้เห็น
 ว่ามีผู้ร้ายลักไปจริงก็ควรจะให้ใช้ข้างกิ่งหนึ่ง ฤๅสองส่วนน้อมเข้าในวัด
 เสียเหมือนกัน สิ่งของครุภัณฑ์ทั้งปวงที่จำเลยรับว่าเป็นของสมเด็จพระ
 พระพุทธยังเหลืออยู่ ถ้าจะขอคืนมาถวายวัดเสียให้หมด จะยอม
 ฤๅไม่ยอม ให้พระยาประสิทธิศุภการกลับเอาค่านี้อไปหาฤๅโทษทำฤๅ
 จำเลยจะว่าอะไร แล้วให้นำเอามาทูลหาฤๅกรมหมื่นยรรยง ๑
 สมเด็จพระพนรัตน์ ๑ สมเด็จพระพุทธ ๑ พระธรรมวโรดม ๑ พระ
 พรหมมุนี ๑ พระเทพกระวี ๑ พระเทพมุนี ๑ พระเทพโมฬี ๑ พระ
 ธรรมไตรโลก ๑ พระโพธิวงศ์ ๑ พระธรรมทานาจารย์ ๑ พระวินัย
 วัชิต ๑ ว่าความเรื่องนี้จะเห็นอย่างไร ให้ว่ามาจงแจ้ง ๒

(เรื่องนี้ได้มาแต่พระบรมราชาธิบายเท่านั้น ส่วนคำถวายวิสาขนา
 ไม่พบคำต้นฉบับ) ๒

พระราชปุจฉาที่ ๒

ว่าด้วยเรื่องพัทธสีมาจะต้องมีพระบรมราชานุญาตหรือไม่

๑ มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท คำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าพระศรีสุนทรโวหาร เชิญพระราชบริหารมาเถียงถามพระราชาคณะ ด้วยลักษณะพัทธสีมา ซึ่งจะพึงประวัติดำให้สมควรตามกาลทุกวันนี้ จะควรประวัติดังไร จึงจะไม่เป็นที่รังเกียจสงสัยแก่ท่านผู้นับถือวินัย รักใคร่ในข้อสิกขาบท แลจะไต่เป็นแบบอย่างต่อไปภายหน้า ให้พระราชาคณะปฤกษาให้ตกลงกัน แลการผูกพัทธสีมาจะไปการสังฆกรรมใหญ่ เป็นที่ตั้งแห่งสังฆกรรมทั้งปวงในพระพุทธศาสนา ไม่ได้เกี่ยวข้องในราชการแผ่นดินเลย แต่พระราชาคณะหากประวัติดังไม่เสมอกัน คราวหนึ่งเป็นอย่างหนึ่ง ๆ กับที่วิสุงคามสีมาซึ่งเป็นพื้นรองนั้น เลือกแห่งไต่กรายทูลขอที่ในพระเจ้าแผ่นดิน ฯ ไปรคพระราชทานแล้ว มีพระราชหัตถเลขากำหนดยาวกว้างเท่านั้น ๆ เป็นสำคัญ ไต่อ่านให้พระสงฆ์ทั้งปวงฟังก็มี ลางแห่งไม่ได้กรายทูลขอที่ในพระเจ้าแผ่นดิน เป็นแต่ผู้สำเร็จราชการเมืองไต่บอกกำหนดให้ก็มี การนี้เห็นโลเลเล่นเขอนนิก เพราะฉะนั้นให้พระราชาคณะคึกอ่านจัดแจงให้สมควร เมื่อเห็นว่าอย่างไรจะเป็นก็ก็ตามแต่พระราชาคณะจะเห็นพร้อมกัน เมื่อครั้งในแผ่นดินเจ้าตาก ๆ ได้มีหมายประกาศบังคับไว้ว่า ที่เขตรแดนในแผ่นดินทั่วทั้งพระราชอาณาจักร เมื่อใครจะต้องการสร้างวัดผูกพัทธสีมาตามใด ๆ ก็ให้บอกเอา

ความชอบใจ อย่างต้องให้กราบทูลขอที่ในพระเจ้าแผ่นดินเลย ทรง
 ไปรคอนุญาตแล้วไม่ห้ามหวง ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย กลับขู่คุกษา
 เห็นพร้อมกันว่ากราทที่เจ้าตากบังคับตั้งนั้น พระสงฆ์จะประวิบัติตาม
 ไม่ควร เมื่อจะผูกพัทธสีมาลงในที่ใด ๆ ควรให้กราบบังคมทูลพระ
 กรุณาขอทิวสังคามสีมา ในพระเจ้าแผ่นดินก่อน การอันนี้ได้ประวิบัติ
 มาถึงสามแผ่นดินแล้ว แต่ในหัวเมืองต่าง ๆ ล่างหัวเมืองให้บอก
 มาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอที่ก็มี ล่างหัวเมืองก็ไม่ได้บอก เหมือน
 ที่แขวงกรุงเก่า พระธรรมไตรโลกไปผูกพัทธสีมาที่วัดย่านบ้านปากให้
 ตลานครวหนึ่ง พระยาไชยวิชิต (ข้า) ผู้รักษากรุงเก่า ให้
 กรมการไปขังที่ถวายให้พระสงฆ์ผูก ต่อเสร็จการแล้วจึงบอกถวายพระ
 ราชกุศลลงมา การอันนี้ได้ทรงทราบเป็นเหตุเค็ม ครั้นเมื่อเสด็จถึง
 ถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงเห็นว่าพระสงฆ์ประวิบัติในเรื่องพัทธสีมา
 ไม่เสมอกันเป็นอย่างเดียวกันไม่สมควร จึงโปรดให้ม็ท่องตราหมาย
 ประกาศไปทั่วทุกหัวเมืองบรรดาที่ได้รับน้ำพระพิพัฒน์สัตยาซึ่งขึ้นในกรม
 มหาดไทย กระจาไหม กรมท่า ว่า ถ้าพระสงฆ์จะต้องการทิวสังคาม
 สีมาเท่าใด ฅตำบลใด ๆ ให้ผู้สำเร็จราชการ และผู้รักษาเมือง
 กรมการบอกมาให้กราบบังคมทูลพระกรุณา ขอที่กำหนดให้ทรงทราบ
 ฝ่าละอองธุลีพระบาทก่อน จะได้ทรงประทับพระราชลัญจกร ทรงพระ
 ราชอุทิศถวายเป็นส่วนพระราชกุศลอย่างหนึ่ง แต่บัดนี้ผู้สำเร็จราชการ

แลกรมการลาวเมืองก็ทำตาม ลาวเมืองก็ไม่ทำตาม เมื่อ
พระราชคณเห็นว่าจะทำตามพระราชกำหนดอย่างท้องตราซึ่งโปรดให้
ประกาศไว้แต่ก่อนนั้น เป็นความยากลำบากเนิ่นช้าไป จะให้เลิก
ถอนเสียให้เอาอย่างครึ่งแผ่นดินเจ้าตากยังคั้นนั้นก็ตาม ฤถ้าในแขวง
หัวเมืองที่ปวงให้ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการยก แต่ในกรุงเทพ ฯ
จึงจะให้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอในพระเจ้าแผ่นดินก็ตาม เมื่อพระ
ราชาคณะชอบใจดังนี้ เห็นพร้อมกันว่าเป็นดีแล้ว ก็ทรงพระกรุณา
โปรดให้ตามพระราชคณชอบใจ อย่าให้ต้องกราบบังคมทูลพระ
กรุณาเลย ให้ไปว่ากล่าวขอที่เจ้าพระยามราช ฯ จะได้จัดแจงยก
กำหนดให้ แต่วัดที่ทรงพระราชศรัทธาโปรดให้สถาปนากวขึ้นเป็น
พระอารามหลวงอย่างวัดโสมนัสวิหารเป็นเดิม จึงจะทรงประทับพระ
ราชสณิษฐานกำหนดที่พระราชทานให้ ฤถ้าพระราชคณเห็นว่า ซึ่ง
ให้กราบบังคมทูลพระกรุณา ขอที่ในพระเจ้าแผ่นดินนั้นได้เคยทำมา
กันมาแล้ว จะยกย้ายเลิกถอนเสียไม่ควร ถ้าอย่างนั้นที่เขตรแดน
ในกรุงก็ดี ตามหัวเมืองที่ได้รับน้ำพระพิพัฒน์สัตยาทั้งปวงก็ดี ขอให้
คงตามท้องตราซึ่งโปรดให้ประกาศไว้แต่ก่อนนั้นก็ตาม ในข้อความ
ทั้งสามอย่างนี้ พระราชาคณะจะเห็นอย่างไร ขอให้ปรึกษาให้ตกลง
กัน จะได้ทรงพระอนุวัติตาม ฯ
เรื่องนั้นจะมีคำตอบพระราชบัญชา แต่หาพบฉบับไม่ แต่การที่
เป็นอยู่ในบัดนี้ เป็นอันต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทาน
พระบรมราชานุญาตก่อน จึงจะผูกพัทธสีมาได้ ฯ

พระบรมราชาธิบาย ที่ ๓

ว่าด้วยการในพระพุทธานุชา

พระพุทธานุชา แรกเกิดขึ้นตั้งขึ้นจะได้อย่างไร เป็นกาล
 นานไกลไม่ได้ความงามแท้ เป็นที่เชื่อเป็นหนึ่งได้ว่า ต้นเหตุเป็น
 อย่างนี้ มีความดีความอัศจรรย์เป็นไฉน จึงมีคนเป็นอันมากทั้งไพร่
 ทิ้งผู้ดี ทิ้งคนมั่งมีทิ้งคนจน คนกันเขานับถือแล้วเล่าๆต่อ ๆ กันไป
 และมีผู้บริจาครูปย สัมบัติให้เกิดอนุเป็นคุณแก่ผู้อธิฐาน การบวชเวียน
 ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธานุชา เป็นประเพณีสืบมา ในนา ๆ
 ประเทศเป็นอันมากไม่ขาดสายสืบมาจนกาลบัดนี้ คนที่ไปบวชเป็น
 พระสงฆ์เป็นสามเณรเดรัจฉานว่าโดยสมมุติรู้จักกันลุ่ม ๆ กว้างเป็นผู้เข้าไป
 ไปอธิฐานคิดเป็นนิจ แลเล่าเรียนต่อคิดให้ ได้ความรู้ เป็นครู
 อาจารย์ผู้สอนต่อไปไม่ให้ศาสนาสูญ พวกนั้นแต่ล้วนสมมุติว่าเป็นบุคคล
 ควรทศกฐินสักแต่มียศเป็นเจ้าเป็นนาย ก็ต้องถวายนมัสการ แลเป็น
 ผู้ควรที่จะรับทานทักษิณาที่เขาให้ ในเวลาเมืองคามงคลการ แลบุญ
 กิริยาคือครวครวซึ่งทำงานโกนจุกลงท่า แลงานข่าวสาว แลครวใช้
 ครวทนาย การศัพการฉี ฤๅครวงานการของคนที่ยากอดคิดว่าใจบุญ
 สุนทรรม ใต้อริราชวิทวาราม ทำความอุปถัมภ์พระพุทธานุชา
 มากนั้น ๆ จนวิทวารามก็มีแผ่นขานเรียบรายไปในบ้านน้อยเมืองใหญ่
 ที่เป็นเมืองเชื่อถือพระพุทธานุชา แลมีผู้มาบวชเป็นพระสงฆ์สามเณร
 เดรัจฉาน เข้ามาครอบครองวิทวารามเหล่านั้นทุกตำบลหนแห่ง จน

การนั้นเป็นต้นฐานทางท่าของคนที่ยากจนอนาถาหาที่พึ่งยาก เข้ามา
อาไศรยเลี้ยงกายเลี้ยงท้อง แลเป็นทางเป็นคลองที่จะหาความสุข
ต่อไป

ก็เพราะมีผู้ไม่ถือศาสนาจริง ๆ เข้ามาแอบอิงอาไศรยอ้างเท็จ ๆ
อวดโกง ๆ ว่าตัวถือพระพุทธศาสนานี้มากมายมีมานาน แต่กาล
ครั้งแต่งคารัษย์สูตรฎาอรชรกถาฎีกาอนุฎีกา ก็ยังเห็นท่วงทีกิริยา
ชั้นเชิงวาจาของผู้กล่าวคำภีร์นั้น ๆ ให้เห็นการอยู่อย่างจริง ๆ ด้วย
คุเทียบเคียงไป ก็เมื่อคุต้องคำภีร์พระยาฟ้าใหญ่ พระสูตรพระวินัย
แท้ ๆ ก็ล้วนแต่เป็นทางกถาโลกุตรปฏิสังขตคา ฎาเป็นคำบังคับบัญญัติ
ให้ถือศีลบริสุทธิ์จริง ๆ ก็คำที่จะแกะและส่อแสหาสิ่งต่าง ๆ ที่จะให้
เขาให้ในศาสนานี้มน้อย จึงจะมีบ้างตามพุทธานุญาต ก็มีขบขัน
บัญญัติเป็นเขตรเป็นแดน เหมือนประมาณจิรวาตรแลประมาณสังญา
จิกกุกฎี พิเคราะห์ไปก็ไม่เป็นที่น่าขงนัก ย่อมเห็นเป็นแต่คั้งหนึ่งคนใช้
หาयरรักษาโรค แลคนเป็นแผลหาผ้าขี้แผล ถึงในวินัยอนุญาต
ให้ทิ้งคลังผ้า ก็แต่ล้วนว่าเป็นของสงฆ์ของกลางในของเดิม พิเคราะห์
ไปก็ไม่เป็นที่ติเคียนนัก เพราะเห็นอริยาไศรยนำใจผู้พูดผู้กล่าวนั้น น้อม
หนักในทางศีลทางภาวนาล้ำกว่าประสงคอื่นอื่น ก็แต่ด้วยความรู้จัก
อริยาไศรยท่านผู้เป็นคั้งเดิมคั้งนี้ ก็เป็นเหตุให้รู้ท่วงทีของผู้ล่อ ๆ
แหลม ๆ ลาม ๆ ที่มีมาอาไศรยพุทธศาสนาเข้าในภายหลัง คนเช่น
นั้นเพราะโลกเจตนามากขโมยหนอการ ก็มักพลาด ๆ พลั้ง ๆ ทำให้
จับแวงได้ แม้นถึงในยาฟ้าใหญ่ก็ยังไม่ใช่ช่อมแซมแท้เดิม อย่าง “เอส

ภควโต สาวกสังโฆ” เป็นอาทิ ไปแถมเข้าในท้ายสังฆานุสติ ฤาจะ
 เอาแดงแก่ขึ้นในท้ายจนที่สูตร ทำเป็นคำพระพุทธเจ้าเรียกพระองค์
 เองว่า “ภควโต” ซุ่มซุ่มไป ถึงในสังฆานุสตินัยก็เห็นชัดว่าเก้อไหลล่อ
 อยู่ เพราะผู้ที่เขารู้ประโยชน์เขาเห็นชัดถนัดแน่ ว่าคำว่า “ยทิท” นั้นแล
 เล็งอะไร ฤาในท้ายสังฆคณกถา ก็มีบาทที่เติมว่า “เต ทกฺขิณฺเอยฺยา
 สุกตสฺส สาวกา” เป็นช่องที่จะให้หีบออกเชิงชูล้อสลับประยให้ ๆ อยู่แล้ว
 เท่านั้นก็ยังไมพอกแก่ความประสงค์ ยังอยากว่าให้ตรงหนักเข้าอีก
 แถมบาทเก้อเขินเกินบาทตามตัวอย่างในข้างต้นเข้าว่า “เอเตสุ ทินฺนาณิ
 มหฺพฺผลานิ” อีกเล่า ก็เป็นที่ให้รู้ธัญญาไศรยของผู้ที่พึ่งหาโลกามิสฺศุข
 ในพระพุทฺธศาสนา พอใจจะพูดจะว่าชักชวนให้เขาให้ ฤาในคำอรรถกถา
 ว่าด้วยสรณคณัน แจกปณิยาต ๔ ประการ ญาติปณิยาต ๑ ภย
 ปณิยาต ๑ อารยปณิยาต ๑ ทกฺขิณฺเอยฺยปณิยาต ๑ ก็คำว่า
 ทกฺขิณฺเอยฺยปณิยาตนี้ เป็นที่เห็นว่าธัญญาไศรยผู้กล่าวนั้น มองจ้อง
 หาช่องที่จะพูด คำว่า “ทกฺขิณฺเอยฺโย” นี้มากนัก เพราะในที่นั้นถ้าจะว่า
 โดยอรรถอันตรง ควรจะว่า ปรมาจันตวิสุทฺธิปณิยาต จึงจะตรง
 แก่ปณิยาตที่จะเป็นองค์สรณคณัน ถึงว่าทกฺขิณฺเอยฺยปณิยาตก็ไม่ผิด
 คอก แต่เป็นที่ให้เห็นความอยากของผู้กล่าว ในที่จะให้เขาไหว
 ให้เขาบูชา ว่ามาทั้งนี้จะให้เห็นปัญญาของผู้แล้จับโทษของคนธัญญาไศรย
 ไม่บริสุทฺธิ พึงพึงอิงแอบอาไศรยพระพุทฺธศาสนา แสวงหาโลกามิสฺศุข
 มีมานาน

ก็ในคัมภีร์นิยายนิทานมีประมาณไม่สุด เล่าถึงคนนั้นคนนั้นทำ
 อย่างนั้นอย่างนั้น ได้เสวยผลเป็นสุขเป็นทุกข์ต่าง ๆ คนนั้นได้ถวาย
 สิ่งนั้นไปให้สิ่งนี้ จึงให้ผลอย่างนั้น ๆ โดยอย่างเอกคัมภีร์สรรพทานา
 นิสงส์ว่าพรรณมาถึงผลทาน เป็นคัมภีร์โตถึง ๒๐ ผก ก็มีแต่พรรณา
 ค้วยเรื่องทานทั้งนั้น จะมีคำว่าค้วยศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์
 แต่สักนิกหนึ่งก็ไม่มี ก็เรื่องเช่นนั้นแดงแต่ขานแต่แบแซอยู่มากนัก
 ขี้เกียจจะทักแล้วรู้เอาเถิด ว่าคนที่ข้งเกิดมา ๆ อาไศรยในพระพุทธ
 ศาสนาหาโลกามิศ ไม่มีความคิดประกอบหิริโอตตัปปะ แลจะรู้จัก
 ลอขายแก่นักปราชญ์ทั้งหลายข้างก็ไม่มี ก็เมื่อธัรยาไศรยใจคนเช่นนั้น
 เป็นอย่างนั้นเห็นชค้อยู่ ควรถุณักปราชญ์ผู้เห็นผู้รู้จะเชื่อใจเขาเหล่านั้น
 ว่า เขาจะรักษาศีลบริสุทธิ์อยู่จริง เพราะธัรยาไศรยที่ไม่ดีมีอยู่แล้ว
 ก็คงจะก่อความชั่วความผิดทจริตต่าง ๆ ที่เป็นการขัดขวางแก่พระ
 ศาสนามีมาอยู่นั่นเอง เป็นความผิดบ่ใครไว้ไม่มีก จนคนอื่นเขารู้แล้ว
 เล่าๆไป ทำความเลื่อมใสของผีที่คนทศศีล ตั้งใจจะลงลกให้ผี
 นั้นเลื่อมเสียไป ก็การทศศีลกรรมคนเก่า ๆ ในพระศาสนา เมื่อสืบ
 พงษาวตารบ้านเมืองต่าง ๆ อย่างพงษาวตารลังกา ก็ไต่ความมาว่า
 มีมากจนถึงล่มจมไป ผู้มีศรัทธาต้องไปหาพิชพระสงฆ์อันมาเพาะ
 เป็นหลายครั้ง คุก่วงที่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของผู้กล่าวเก่า ๆ ก็ยังล่อ ๆ
 แหลม ๆ เกียจกันไม่ให้คนพุทธสงไสยสงกาทังฆาราคี อย่างข่าพิ
 ทักขินาววิงคสุตตราว่า “ภวิสฺสนฺติ โข ปนนานนฺท อนาคตมฺทธานัน
 โคตฺตฺรภูโน กาสาวกญฺชา ทุสฺสึสฺสา ปาปญฺมา ฯ ล ฯ วทามิ”

แลในอรรตถถานั้น เล่านิยายอาสาสมัครจับจอกด้วยเท้าโยนให้ภิกษุ
 ทศิล ที่คำแลนิยายอันนี้ ผู้กล่าวสอนเขาไม่ให้รังเกียจสงฆ์ แต่ท่าน
 ทั้งหลายทั้งปวงมาเชิดชู้ไม่ให้รังเกียจบุคคลด้วย จะเทศนาอะไร ๆ
 เมื่อไรก็พอใจยกออกเชิดชู้แล้วก็เทศนาว่า ถึงภิกษุองค์ใดสักองค์
 ว่าสงฆ์ เพราะเส้นเกษาแลโลหมาของพระมหากษัตริย์แต่ละเส้น ๆ ที่ติด
 อยู่ในพระองค์ ก็ชื่อว่าพระมหากษัตริย์อยู่ ฤ็อาจารยัสสสาวะ
 ที่อยู่ในตัวนั้น ก็ชื่อว่าคนอยู่นั่นเอง เทศนาใกล้เกลี่ยไปอย่างนี้
 ฤ็ในบาฬีฉัตถนตปริตว่า “ วิสสุสมณนติ ปรามสนโต กาสวามท-
 ทกขิ ฐชํ อีสัน ” เป็นต้น คติมาไว้ในสิบสองตำนาน เช่นที่เห็น
 การว่าคติมาแทรกเข้าใหม่ซัด ๆ เพราะตำนานนั้นก็ไม่มีเป็นสิบสาม
 ตำนาน แลในฉบับสิบสองตำนานของมอญของพม่าของเขาก็ดูไม่มี จึง
 ได้รู้ทั่วทั้งที่ซัดว่า ผู้คติปริตนั้นมาแทรกเข้านั้นเป็นผู้พอใจที่จะห้ามไม่ให้
 ใคร ๆ สงไสย ภิกษุที่เป็นปาราชิกชวนให้ ถือแต่กาสาวพัตร ไม่
 ให้ถือตัวคน จึงได้ มีนักปราชญ์ที่ถ้อยคำมักเคาะล้อเลียนว่า สุตตร
 นี้เป็นคาถาสวตกันเขาพ้องปาราชิก

อนึ่งลัทธิถืออุ้มอยู่ในวัดในว่าสับ ๆ มานาน ว่าพระสงฆ์จะ
 ตายอย่าให้ตายทึบผ้าเหลือง ถ้าตายทึบผ้าเหลืองยาป เพราะเป็น
 กาสาวพัตรของพระพุทธเจ้า แลพวกที่ไขหนักแล้วสึกเล็ย พุกแก้ตัว
 ว่ากลับจะว่า “ อชฺชมยา ” ไม่ได้ แต่คนที่เขาซึ่งไสยเขาคาดหมายว่า
 ทศิลกรรมจะเป็นพิน ไม่มีชองที่จะผัดผั้นแก้ไขแล้ว จึงบัญญัติคน
 ความเป็นภิกษุ ด้วยก็กว่าปาราชิกสึกเล็ยแล้วก็หาย ก็ที่คัสเช่นนี้จะแผ่

หลายมาก จึงตั้งแต่งเป็นคำราม่า จนว่ากันเองไปตลอดถึงชาวบ้าน
ว่าพระท่านอาพาธหนักแล้วก็ประจุเสีย ว่าลตฺธินจนถึงพระขจรเจกพทฺธิ คือ
ครึ่งหนึ่งผู้หญิงเป็นอันมาก พวกนี้ไปเที่ยวทั่วพระเซตพน ก็เขียน
ตามลายผนังศาลารายเก่า ถึงเรื่องคนเปลี่ยนคคกรวกเข้าในช่องโสต
พระขจรเจกพทฺธินอนปรินิพพานอยู่ รูปพระขจรเจกพทฺธินั้นผาจรตฺยงค
สีขาวหมก ถึงเขียนอย่างพระนอนก็สีขาว ไม่เป็นเหลืองเป็นแดง
จะเป็นช่างเขียน ๆ ไร่อย่างนั้นแต่เดิมฤ ๆ รงที่ผสมฝุ่นทาเป็นผ้าเหลือง
นั้น แสงแดดกระเลียคคคตามไปก็ไม่รู้เลย ผู้หญิงคนหนึ่งในพวก
เขียนนั้นร้องขึ้น ว่าพระขจรเจกพทฺธิทำไมท่านจึงครองผ้าขาว ผู้หญิง
แก่คนหนึ่งมาร้องว่าอา เมื่อท่านจวนจะนิพพานท่านประจุเสียแล้ว ท่าน
จะนิพพานทับผ้ากาสาหวัดไม่ได้ ถ้าไม่ได้ประจุก็จะไม่ได้เข้าไปใน
พระปรินิพพาน ก็การลตฺธินมีผู้ถือฤกชงตงเพียงนทเคียว

ประการหนึ่ง เรื่อนิยายมหากษัตริย์ในลังกามีว่า ปาปภิกษหนึ่ง
ทรงคัมภีร์นทเทศไว้ได้ แต่ภิกษนั้นซ่อนผู้หญิงไว้ใต้เตียง มีพระ
สงฆ์เป็นอันมาก เห็นว่าคัมภีร์นทเทศจะสูญ ให้ภิกษหนึ่งไป
เรียน ภิกษนั้นไม่ไป อาจารย์รับว่าจะไปนั่งกำกับอยู่ด้วย ครั้น
เรียนคัมภีร์จบแล้วศิษย์เข้าไปกราบเท้าอาจารย์ จึงมองเข้าไปเห็นผู้
หญิงนอนอยู่ใต้เตียง กลับมาพูดแก่อาจารย์เดิมของตัว ว่าถ้าข้าพเจ้า
ได้รู้คัมภีร์แต่เดิมมา ข้าพเจ้าจะไม่ไปเรียนเลย นิยายนี้ราชาคณะ
แก่ ๆ เก่า ๆ ก็พอใจเอาขึ้นว่าขยัน เมื่อไรในหลวงชำระความปาราชิก
วุ่น ๆ ก็ขยันนิยายแต่ก่อนก็มีอย่างนี้ ครึ่งหนึ่งก็เป็นคนพระศาสนา

พระคัมภีร์ทั้งปวงยังไม่ได้ยกขึ้นสู่โยธาน เพราะกาลครั้งนั้นยังมีท่าน
 ที่ทรงไตร่พิเคราะห์ วิเคราะห์ ออกไขว่คว้า ท่านก็ไม่ว่าฟ้องร้องอะไรกัน ทุก
 วันนพองร้องกันวันวานนี้ เป็นที่รอนอกสมณพราหมณาจารย์ เป็น
 การไม่สบาย เพราะเป็นปลายพระพุทธศาสนา ราชาคณะแก่ ๆ
 ย่นอย่างนี้ย่อ ๆ ได้ยินว่ามา แต่นิยายนั้นไปอยู่ในคัมภีร์ที่สูญหุลัชชา
 ราชาคณะทกวัน จะไต่เห็นฤๅไม่ได้เห็นไม่ทราบเลย
 ก็เรื่องซึ่งพรรณนามาทังปวงนี้ ก็เห็นจะไหลออกมาจากวัคเณ
 เดิม ในที่จระจกปากคนไม่ให้พุดนินทาด้วยความทศิสิกกรรมนั้นแล ก็
 ตามพนักพิพจนวาท์ไป พระสงฆ์พวกใด ๆ องค์ใด ๆ คิดทำให้ถูก
 ศาสนา เทยวคักษาหาฤๅทท่านทั้งหลายทั้งปวง ก็เป็นอันลงใจเห็นว่า
 พวกนั้นเป็นเหมือนพวกเท็ก ๆ คินต่อการไต่ ยินได้ฟัง ย่อมรังเกียจว่า
 เป็นผู้จ้องว่าจะครหานินทาถูกคหมีนท่านทั้งหลายทั้งปวง ก็เป็นที่เห็น
 ใจท่านทั้งหลายทั้งปวงมากอยู่แล้วไม่แกล้งว่า ความอันนี้เป็นจริง ใน
 แผ่นดินก่อนพระสงฆ์พยายาม ตั้งกองระหลอกจะหลอนจะล่อจะลวง
 พระเจ้าแผ่นดิน ให้ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสไปรทษรานพระกระแสะ
 อย่างไม่เห็นไปอย่างนั้น ว่าไปอย่างนั้น ขยิบตากันแล้วแพ้คทลไปตาม
 พระกระแสะผิด ๆ ถูก ๆ เมื่อมีเหตุอะไรขึ้นเล็กน้อยในพระราชฐาน
 คือประชวรฤๅเจ้านายสลักสำคัญสิ้นพระชนม์ไป ฤๅเกิดพินเกิดไฟอะไร
 เป็นความประหลาด ราชาคณะก็กรุกกันเข้ามาเฝ้าเยี่ยมเยียนถวายหน้า
 ถวายคาวว่า เห็นแก่พระบารมี ๆ ฝ่ายพระเจ้าอยู่หัวเล่าท่านก็คิดหลอก
 ลวงราชาคณะไปต่าง ๆ ว่าท่านใจบุญสุนทรธรรมศรัทธาเลื่อมใส นี้

พลอยได้ต้มได้แกงจุกปากเสีย แล้วเกรงใจไม่ว่ากัน ประพฤติคน
 เป็นคนงมให้ ต้องตำราว่า เป็นอย่างหนึ่งในสามเถนนั้นจะยอมไม่ได้
 เถนสามประการนั้นตามคำที่เขาว่ากันสิ่ง ๆ ทั้งบ้านทั้งเมืองว่า ๑๑๑๑๑๑
 คำที่มีเถนเป็นท้ายสามอย่างนี้ได้ขึ้นด้วยกัน ๑ นั้น คือไหลเลื่อน
 เลอะเทอะจำสียจำห้าไม่ได้ ใครไต่ถามว่าอะไรก็เออ ๆ อะ ๆ ไป
 ประสงค์แต่จะให้ชอຍใจผู้พบก็ช่วยไม่ขัดเขา คำของตัวในเวลาหนึ่งซัด
 แก่คำของตัว ในเวลาอื่นก็ไม่สังเกตสังกา ๑ นั้น อะไร ๆ เขา
 รู้ตัวกันกลุ้ม ๆ กิ่งมยาง่วงงนอยู่ไม่รู้ ๑ นั้น คือการประหลาด ๆ
 ลางอย่างที่เขาบ้านเขาไม่ทำ ชาววัดก็ทำ อย่าให้ว่ามากไปเลย นะ

พระเทศนาสอนให้ถอลัทธิดี ว่าพระพทฺธเจ้าจะเรียกพระองค์ท่านเอง
 ทั้งทรงคิดแลตรัส ญาทั้งคำพด คำคิดว่า ตถาคต พระตถาคต ไป
 เสียหมด ไม่มีว่ากว่าเราว่าข้าเลยดังนี้ นั้นจะเป็นจริงแล้วฤ ? จะเป็น
 ถูกต้องกับความในพระบาฬีแล้วฤ ? ก็ในพระบาฬีนั้นจะชี้ให้เห็นก็มี
 ที่ประหลาดเป็นอันมาก แต่จะว่าไปก็จะเกินตาเห็น เกินใจจำของ
 พระสงฆ์เหมือนเหมไป ขอชี้เอาบาฬีที่ชนปากชนใจ คือบาฬีอชัศสูตร
 ว่า “อหญฺโฆ ภิกฺขเว เอวํ วทามิ สเจ ตุมหากํ ภิกฺขเว ๑ ล ๑
 มเมว ตสฺมึ สมนเย อนุสฺสเรยฺยาถ ๑ ล ๑ ภควาติ มมํ หิ โว
 ภิกฺขเว อนุสฺสรตํ ๑ ล ๑ จนถึง สํมิ หิโว ภิกฺขเว ๑ ล ๑ ปหิ—
 ยิสฺสตี ทํ กิสฺสเหตุ ตถาคโต หิ ภิกฺขเว อรหํ สมนาสมฺพทฺโธ ๑ ล ๑
 อปลายิถิ” ในบาฬีนี้คำที่ว่า “อหิ มมํ กัมมิ ตถาคโต” กัมมิ ก็พระมา
 เทศน์บาฬีนี้ ในที่ “อหิ มมํ” ว่าพระตถาคต ตถาคต ก็ในที่ขบที่ว่า
 “ตถาคโต” ว่าพระเจ้าฤาพระพทฺธเจ้า ญาว่าพระผู้มาสู่พทฺธภูมิ เสมอ
 ด้วยพระพทฺธเจ้าในก่อน ก็ที่เทศน์เช่นนั้นเป็นจริงฤาเป็นเท็จ ? “อหิ
 มมํ เม” ซึ่งคำพระพทฺธเจ้ามาเทศนามาแปลว่า พระตถาคต ๆ ไปเสีย
 หมด ส่วน “ตถาคโต” บาฬีมีตรงตัวสี่แปลว่า พระเจ้าพระนาย อะไรไป
 เล่า อย่างนั้นจริงแล้วฤ ๆ เป็นเท็จไป ? ทำให้คนเข้าใจผิดไม่ทั้งบ้านทั้ง
 เมือง ว่าพระตรัสอย่างนั้น คำว่า “อหิ มมํ เม” ของคนอื่นสี่แปลว่า
 กว่าข้าว่าเราไท่ อย่าเถียงว่าเป็นแต่โวหาร ถ้าของใช้ทั่วไปไท่ อย่าง
 คำคนพดจึงจะว่าโวหาร เหมือน “อหิ มมํ เม” เหล่านี้ว่ากันนั้นตรง แต่
 ในโวหารไทยนั้นเขายกย้าย ถ้าไพร่เสมอกันพุดกัน ญาผู้ มีอันตาคักก

สูงว่าแก้วไพฑูริย์ใช้ก็ ฤๅผู้ มีบัณฑิตก็เสมอกัน ผู้ใหญ่ก็
 แก่ผู้น้อยว่าข้า ผู้ใหญ่ก็แก่ผู้ใหญ่ว่าฉัน ผู้เสมอกันถ้ากระต้าง
 ต่อกันก็ว่าข้าด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้าอ่อนอ่อนต่อกันก็ว่าฉัน ก็ฉัน
 กระผม ทั้งสองฝ่าย ถ้าผู้น้อยก็ผู้ใหญ่ว่า ฉัน กระผม ข้าพระเจ้า
 กระหม่อมฉัน ข้าพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ใหญ่กว่าตัวน้อย ๆ ขึ้นไปเป็น
 ชั้น ๆ จนถึงพระเจ้าแผ่นดิน เป็นที่ล้นท้นตามลำดับนั้น พระสงฆ์
 สามเณรทุกคนแลพวกแก่คนสามัญก็ใช้เหมือนโวหารคฤหัสถ์ แต่เมื่อ
 ผู้ใหญ่มีบัณฑิตก็สูง ตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมา จนถึง
 ขุนนางที่เป็นพระยาเป็นพระ ก็ว่าอาตมาข้าง อาตมาภาพข้าง พุท
 แก้วผู้ มีบัณฑิตก็ต่ำลงไปกว่านั้น ก็ว่ารูป เป็นอย่างธรรมเนียมคัมภีระ
 สงฆ์สามเณร ก็ผู้มีใช้พระสงฆ์สามเณร จะว่าอาตมา อาตมาภาพ
 แลรูปแก่ใคร ๆ ไม่ได้เลย การที่ปวงที่พรรณนามานี้ในโวหารไทย
 ใช้ในคำมครว่า “อหิ มั เม” ท่วย่านท่วเมืองไป ก็ถ้าจะเทศนาตาม
 โวหารไทยที่เคยใช้ช้อยท่วย่านท่วเมืองดังนี้ เห็นไม่เป็นเท็จไม่เป็นผิด
 คัวยว่าตรงคำที่เขาเคยใช้กัน ก็พระพุทธเจ้ามีแต่พระองค์เดียวในเมือง
 ขึ้นในเวลาหนึ่งคราวหนึ่ง มีใช้ชาวเมืองนี้ คำว่าตถาคตพระตถาคต
 มีใช้โวหารชาวเมืองนี้ เป็นแต่โวหารของผู้ ใ้้ความเอาพระพุทธเจ้า
 เปล่า ๆ สยเสียดวิเศษในยาพิ์เสียบ ก็วิเศษในยาพื้นนี้อย่างไร อย่าง
 ยาพิ์ชัศสุครที่วาก่อนนั้น ที่ตรัสว่า “อหิ” ว่า “มม” ก็มี ว่า “ตถาคต”
 ก็มี นั่นก็เป็นวิเศษอยู่ แต่ธรรมดาไม่แก่ จงยกไว้ ยาพิ์ในเวรณ
 ชกัณท์พระวินัยยาพิ์อาทิกรรมผูกหนึ่งมีว่า “อตุถิ เชวส พุราหุณ

ปริยาโย เยน มํ ปริยาเยน สมุมาวทมานโน วเทยเย อรสรุไป
 สมโธ โคคโมติ เย เต พุราหุณณ รุปรสา สททรสสา คนอรสา
 รสรสา โฆฏฐพพรสา เต ตถาคตสฺส ปหฺนินา อฺุณินนฺมฺลลา ทาลา—
 วตฺตกฺกา อนนารํกฺกา อายคฺติ อนฺุปฺปาทณฺฺมา อโยไซ พุราหุณณ
 ปริยาโย เยน มํ ปริยาเยน สมุมาวทมานโน วเทยเย อรสรุไป
 สมโธ โคคโมติ” ในสมันตปาสาทิกาที่แก้ข้าพหฺนินมํว่า “มยฺหิ ปหฺนินา
 มม ปหฺนินาคิ วตฺตพฺเพ” แล้วว่ากระไรไปมีรู้อยู่ คุเฮาเถติ กวีเศษ
 ของข้าพหฺนินเป็น “อหิ มํ เม” แลเป็น “ตถาคตสฺส” นั้นมีอยู่ อรรถกถา
 จารยฺแก่ไขไว้ ครั้นมาถึอรรถิ์เทีจ ๗ ว่าพระพุทฺธเจ้าตฺรึสเวียกพระ
 องค์เองว่าตถาคต พระตถาคตไปทกคํ่า ไม่มีกแลข้าแลเวายังเลย
 เนอความวิเศษที่อรรถกถาจารย์แก่ไขไว้ ก็ชือว่าลยล้างทําลายเสีย
 ให้สายสูญ แยกคายพุทฺธธิบายนั้นมิชฺย่นา ลยล้างเสียคิงนี้ไม่สมควร
 เลยนำเสียคายนัก

ประการหนึ่ง พระสงฆ์เทศนาคําคิถกฏคํ่าพุกยํางของใคร ๗ ไม่ว่า
 ไม่เลือกว่าพระว่าคฤหฺสฺถ มนุญฺยแลสฺสทวทวิจฺฉานตลตลงไปจนสุนักข
 สฺกร ก็ว่าอาตมาไปเสียหมต อาตมาจะอย่างนั้น อาตมาจะอย่างนั้น
 ทั้งเทศนาทั้งแปล การที่ใชตงนํกเกินไวหารไทยไป เพราะไวหาร
 ไทย อาตมาแลอาตมาภาพ เป็นคํ่าสำหรับพระสงฆ์สามเณรจะเจรจา
 แก่พระเจ้าแผ่นดินเป็นคํ่า ลงไปจนพระยาแลพระ คํ่ากว่านั้นก็ว่ารูป
 ถ้าพุกกันเองก็ใช้เหมือนคฤหฺสฺถตามย่นคาคักก็สูงคํ่าแลเสมอกัน ฤ
 พุกแก่คนสามัญมิใช่ชุนนาง ก็พุกโดยเสมอ ๗ ฤพุกแก่ศิษย์แก่ทนาย

ดังนั้น การอย่างนั้นก็สมควรแล้ว ก็ส่วนคำเทศนาแล้วด้วย
 อาตมา ๆ ไปหมด และไปไม่ว่าใครต่อใครก็กัณฑ์ พระเทพกระวี
 ถวายเทศนา ในที่คำพระราชกษัตริย์เทศนาว่าอาตมานั้น ท่านว่า
 พระราชาคณะอื่น ๆ ก็ก็เทียบว่า พระเทพกระวีว่าไม่ถูก ว่าเพนคำ
 หยาบคายเพนคำตกลงไปไม่ควรถูกที่พระเทพกระวีว่า ๆ นั้นชอบถูก
 แล้ว เพราะคำในหนังสือโบราณมีเพนอันมาก ถึงสมเด็จพระพุทธโฆษา
 จารย์วัดราชเทวีทรงแก้ท่านแต่งไว้กว่าถูก แลในหนังสือสิกขาบทวินัย
 แปลร้อย ท่านก็แต่งไว้ว่าถูก มีตัวอย่างมาดังนี้ ก็ถ้าหากจะมีคำ
 เล่านี้ท่านเพนคำยาพิ์ว่าดังนี้ “ ปุพเพ กิร เอกา สุนชี่ ภาตุตถจ
 สุปณจ มจฺจนจ ภาณชิตฺวา ปานีโย ปีวิตฺวา นิปชฺชิสฺสสัมมิตี จินฺนุเตสิ ”
 จะมีต้องแปลว่า ดังได้ยินมาในกาลก่อน ยังมีนางสุนชี่ตัวหนึ่ง คิด
 ว่าอาตมาจะฉนิจ์หนักดี สู้ยังก็ดี แล้วคิมกีนอกทงก็ดี แล้วจกจำวัด
 ดังนี้ ๆ ขอให้พระราชกษัตริย์ใหญ่ผู้น้อยคำวิหคจงเลียบคในคำที่
 ใช้แปลว่า อาตมา ๆ นั้นเทอญ ๖๖

พระบรมราชาธิบายที่ ๕

ว่าพระภิกษุบางรูป เทียบฝากตัวให้กว้างขวาง ในกรมมหาดไทย
กระลาโหม กรมท่า โดยหวังยศเมื่อสักแล้ว

๑ ณวันพุ่มเทียนหกชั้นเจ็ดค่ำขานฉศก เวลา ๔ ทุ่มเศษ พระ
บาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ สุธสมมติเทพยพงศ์ วงศาภิศวรร
ภริษัตริย์ รัชชัตยราชินิกโรคม จากรัตนบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ
บรมราชาธิราชบรมนารถพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออก
ณพระที่นั่งราชฤถี มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท
คำรัสเห็นเกล้าเห็นอกระหม่อมว่า พระบาทสมเด็จพระมหาภริษัตริยา
ธิราชพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ในกรุงเทพ
มหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาบรมราชธานีสามพระองค์ คือ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สี่พระองค์ทั้ง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้วนทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใส
หวังพระราชฤทธิจะทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง บำเพ็ญ
พระราชกุศลให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้ทรงพระราชอุสาหะบริจาคนพระ
ราชทรัพย์ ทรงประคิษฐานปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นอันมาก ประคิษ
ศัวยุโยธสถาการวิหารเสนาคนน่อยใหญ่ ให้ประณีตงามคิสมควรเป็น
ที่อยู่แห่งพระภิกษุสงฆ์สมณบรรพชิต ปฏิบัติสมณกิจตามพระธรรม
วินัย เมื่อทรงเห็นภิกษุรูปใดมีสติปัญญาวิทาศคุณควรจะเป็นพระราช

คณะพระครูฐานานุกรมผู้ใหญ่รักษามหุคณะไค้ ก็ทรงพระราชทาน
 ถานันครคักก็ ทรงฐาปนาให้เป็นพระราชาคณะพระครูฐานานุกรม
 ผู้ใหญ่ปกครองหมู่คณะสั่งสอนภิกษุสงฆ์สามเณรให้ศึกษาเล่าเรียนพระ
 คัมภีร์แลปฏิบัติในสิกขาบทน้อยใหญ่ ไค้ทรงพระราชทานถวายนิตย
 ภัตตรทุก ๆ เดือน แต่พระราชาคณะพระครูฐานานุกรมตามควรแก่คุณ
 สมบัติแห่งท่านนั้น ๆ เมื่อภิกษุสงฆ์สามเณรอุปโค มีสติปัญญา
 ฉลาดเล่าเรียน แลพระคัมภีร์ไค้เป็นที่เปรียญเอกเปรียญโทเปรียญตรี
 ก็ทรงพระราชทานถวายนิตยภัตตรตามควรทุกเดือน ให้เป็นกำลังแก่
 การเล่าเรียนสืบไป แลทรงพระราชทานนิตยภัตตรราคาสองสลึง แก่
 พระภิกษุสงฆ์ซึ่งอยู่ในอารามนั้น ๆ ทั้งสิ้นทุก ๆ เดือน ก็แลพระราช
 ทรัพย์ที่ทรงพระราชอุทิศ ถวายแก่พระราชาคณะพระครูฐานานุกรม
 เปรียญพระสงฆ์อันคืบ เดือนหนึ่งเป็นเงินตราหกสิบเจ็ดชั่งเศษ บ้างหนึ่ง
 เป็นเงินตราแปดร้อยสี่ชั่งเศษ แต่ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราช
 ทรัพย์ ทรงทำนุบำรุงให้เป็นกำลังในพระศาสนามากถึงเพียงนี้ ฝ่าย
 พระราชาคณะพระครูฐานานุกรมเปรียญพระสงฆ์อันคืบ เพราะหาไค้รอย
 ไค้รับพระราชทานนิตยภัตตรซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายนั้น เป็นกำลัง
 ไค้สั่งสอนกันให้ศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์เจริญมานาน ครั้นบัดนี้
 นี้พระราชาคณะพระครูฐานานุกรมเปรียญ บางองค์ที่เป็นโลลิตฉฉาไค้รอย
 ใจมักขาดแสวงหาแต่ลาภสักการแลยศถาไค้ย เทียวประจบฝากตัว

ในเจ้าในขุนนาง ไว้ตัวเป็นคนกว้างขวางในกรมมหาดไทย กรม
 กะลาโหม กรมท่า ด้วยคิดเห็นว่าท่านเหล่านั้นมีบุญวาสนา จะช่วย
 กรวยทูลพระกรุณาให้ลี้กออกมาเป็นขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย
 กรมกะลาโหมกรมท่าแห่งใดแห่งหนึ่งได้ ก็ซึ่งพระราชอาคณเฑาะนา
 นุกรมเปรียญรูปโคคิกดั่งนั้นนี้ คงไม่สมประสงค์แล้ว อย่าคิดเลย
 หน่อยเปล่า เพราะว่าจะต้องพระราชประสงค์แต่คนที่มีความดีตระกูล
 เป็นบุตรขุนนาง จึงจะตั้งให้เป็นขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรม
 กะลาโหมกรมท่า ไม่ต้องพระราชประสงค์คนชาววัดเป็นพระยาพระ
 หลวงขุนหมื่นในกรมมหาดไทยกรมกะลาโหมกรมท่า พวกชาววัดนั้น
 ควรจะเป็นขุนนางได้ แต่ในกรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ
 ราชบัณฑิตยส์ สังฆการี เท่านั้น ซึ่งชาววัดมิใช่บุตรมีชาติตระกูล
 จะคิดเสือกขึ้นไปในกรมอื่น นอกจากทำกรรมแล้ว ไม่ได้เลยเป็น
 อื่นชาติ ขอพระราชอาคณเฑาะพระครูถนายนุกรมเปรียญทั้งปวงจงทราบบ
 ความตามพระกระแสพระราชบัญญัติ เทอญ

พระบรมราชาธิบายที่ ๖

หนังสือโต้ตอบกับพม่า

เมื่อเดือน ๑๐ บรมโรงอัฐศกจุลศักราช ๑๒๑๗ ในรัชกาลที่ ๕ พม่า
 ๕ คนถือหนังสือเสนาบดีพม่า มีมาถวายสมเด็จพระสังฆราช ใจความ
 ว่าอยากจะทำราชการฝ่ายพระศาสนาในกรุงสยาม จึงทรงพระกรุณาโปรด
 ใ้พระพิมลธรรม (ยิ้ม) วัดพระเชตุพน เมื่อยังเป็นพระพรหมมุนี
 มีลิขิตตอบไปฉบับ ๑ ความในลิขิตนั้นเข้าใจได้แน่ว่าเป็นพระราช
 นิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้นำมาลงไว้ทั้ง
 หนังสือพม่าที่มีมาแลลิขิตที่ตอบไปดังนี้

หนังสือพม่า

ข้าพเจ้ามหาเมดชี่ชู่ ซึ่งเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ ใต้กินบ้านเมือง
 หมอ เป็นข้าหลวงเดิมฝ่ายใน แห่งพระเจ้าช้างเผือกอันประเสริฐ
 แลได้เป็นใหญ่ยังค้ำบัณเฑาะฐากระษัตริย์ทั้งหลายทั้งปวง อันมีเสวครฉัตร
 ครอบครองใหญ่ มีคันทว่าสุนาปรันตประเทศ ตามพที่ขประเทศ ซึ่งมี
 บ่อเงิน บ่อทอง บ่อแก้ว บ่อกาเยน ทั้งหลายต่าง ๆ แลมีบุญ
 หนักศักดิ์ใหญ่ แลเป็นเจ้าน้ำเจ้ากิน อันมีจักรารุอันประเสริฐ ลออง
 ฝ่าพระบาททั้งสองเหมือนหนึ่งเกสรประทุมชาติ เหตุการบ้านเมือง
 ซึ่งมีเป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้กราบทูลอยู่เป็นนิจ ข้าพเจ้ากราบทูล
 สมเด็จพระสังฆราชให้ทราบความว่า แต่คันทวิญญูเข้าถักกลีป จำเต็มแต่

พระบรมโพธิสัตว์ลงมาบังเกิดเป็นพระเจ้ามหาสมมุติราชา เสวยสมบัติ
 อยู่ในชมพูทวีปสืบต่อมาเป็นกษัตริย์ได้ ๒๕๒๕๖ พระองค์ ภายหลัง
 ในมัชฌิมประเทศกบิลพัสดุ์ เทวทหะ โกลิเยะ ได้ตั้งบ้านเมืองใหญ่
 ในมัชฌิมประเทศ คือเมืองกบิลพัสดุ์ เมืองเทวทหะ เมืองโกลิเยะ
 ๓ เมือง พระยาโอรากมูชอันมีเปลวเพลิงพุ่งออกจากปาก บุตร
 พระยาโอรากมูชชื่อว่าพระยาจันทิมะ บุตรแห่งพระยาจันทิมะ ชื่อว่า
 พระยาจันทมูช บุตรแห่งพระยาจันทมูช ชื่อว่าพระยาสนุชชัย บุตรแห่ง
 พระยาสนุชชัย ชื่อพระยาเวสสันดร อันเป็นเจ้าของแห่งพระยามหาบัจจัย
 นาค บุตรพระยาเวสสันดรบรมกษัตริย์ ชื่อว่าพระยาชาติ บุตรพระยา
 ชาติ ชื่อว่าพระยาสีหะว บุตรพระยาสีหะว ชื่อว่าพระยาสีหะสร จำเดิม
 แต่พระยาสีหะสรมาเป็นกษัตริย์ ๘๒๐๑๐ กษัตริย์สืบต่อมาเป็นที่สุด เมื่อ
 นางกัจจันนีผู้เป็นพระราชธิดาแห่งพระเจ้าเทวทหะ อภิเษกด้วยพระเจ้า
 สีหะสรราชอันเป็นบุตรแห่งพระยาชัยเสนแล้ว จึงได้พระราชบุตรทรง
 พระนามชื่อว่าพระเจ้ากรุงศรีสุทโธทนะ เมื่อพระศิริมหามายาผู้เป็นพระ
 ราชธิดาแห่งพระยาอัญจนะราช ราชอภิเษกด้วยพระเจ้ากรุงศรีสุทโธทนะ
 แล้ว จึงได้พระโอรสทรงพระนามว่า พระสิทธารถราชกุมารบรมโพธิสัตว์
 ครั้นพระชนมายุได้ ๑๖ พระพรรษา แวดล้อมเปลือกเปล็นไปด้วยนาง
 ทั้งหลายทั้งปวง ๕๐๐๐๐ มีนางยโสธรราชเทวีเป็นต้น เสวยราชสมบัติ
 อยู่ในปราสาททั้งสาม ชื่อราม ชื่อศุภ ชื่อสุราม ปราสาท ในเมื่อ
 พระชนมายุได้ ๒๘ ปี ได้เห็นซึ่งนิมิตอันใหญ่ ๘ ประการ คือเห็นคน

แก่ประการหนึ่ง คนเจ็บประการหนึ่ง คนตายประการหนึ่ง รูปสมณะ
 ประการหนึ่ง แล้วได้รวบรวมสังเวทสละเสียบซึ่งราชสมบัติ แลปราสาท
 ทองอันใหญ่ เสด็จออกไปทรงผนวช แล้วไปประพฤติซึ่งทฤทธิกริยา
 ถึง ๖ ปี ทรงชนะซึ่งมารทั้ง ๕ ประการ ในควงไม้พระมหาโพธิมณฑล
 ครั้นเมื่อได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า ไม่มีใครเสมอในภูมิทั้งสาม ทรง
 ตรัสเทศนาซึ่งอมฤตยวศธรรมโปรดไว้ในยสัศวททั้งหลายอันลุ่มจมอยู่ใน
 สงสารสาคร เมื่อได้ ๔๕ พรรษา พระชนมายุภายในเต็ม ๘๐ ภายหลัง
 เมื่อเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน สาสนาก็รุ่งเรืองในมัชฌิมสิงหฬประเทศ
 สมเด็จพระพุทธเจ้าเห็นว่า พระพุทธสาสนาจะรุ่งเรืองยิ่งยวดในประเทศ
 พม่าทั้งสอง คือประเทศสุณาปรันตประเทศตามพที่ประเทศ เมื่อครั้ง
 สมเด็จพระพุทธเจ้ายังมีพระชนมอยู่นั้น เสด็จไปสู่พระวิหารอันมหาบุญ
 จุลบุญพี่น้องสองคนกระทำด้วยไม้แก่นจันทน์แดงเนื่อง ๆ จำเดิมแต่ได้
 เทศนาอมฤตยวศธรรม โปรดซึ่งสัตวอันควรจะพ้นทุกข์ เปนลำดับ
 ไปขาดแถวจนกระทั่งถึงความรุ่งเรือง ประเทศพม่าเมืองสุเวเชตรา
 เมืองปุกาม เมืองเมงจัน เมืองจะกัน เมืองขุญญ เมืองรัตนบูร เมือง
 รัตนสิงขร จนกระทั่งถึงเมืองอมรปุร กระษัตริย์พม่าตั้งแต่พระเจ้าบุชวค
 แลสมเด็จพระเจ้าเป็นสุริวงค์อสมันชัย ได้ตั้งบ้านตั้งเมืองเสวยตรณัตถ์
 ปราสาททองครอบครองสืบกันมา ชวนกันไ้รับความเจริญในพระพุทธ
 สาสนา แลได้ความเจริญแก่อาณาประชาราษฎรทั้งสิ้น พระยาทรง
 ธรรมอันเป็นเจ้าพิภพ แลเป็นเจ้าแห่งพระยาข้างฉัททันต์ ก็ได้ครอบ

ครอบงำบ้านเมืองแคว้นกับด้วยปราสาททองเสตรฉัตร กับด้วย
 เมืองอมรรัตนปุระอังวะสืบต่อกันมา สมเด็จพระเจ้าปู่ก็ได้ขอพระพร
 อันประเสริฐ ถึงว่าใครครอบครองบ้านเมืองเป็นใหญ่ก็ไม่หลงลืมใน
 การกุศล ได้รักษาศิลปะเป็นใจ เหมือนกับพระยาคลัง พระยาทศนจักร
 พระยานมิตี พระยาเวสสันดรไพศิสัตว์ มีความอดใจจำแนกแจกทาน
 รักษาศิลปะเมตตากรุณาแก่อาณาประชาราษฎร แลยังมีศรัทธาศรัทธา
 ราษฎรผู้ใดมีศรัทธาทำตามผู้ใดชอบก็ทำตามชอบ มีได้เห็นแก่หน้า
 บุคคลผู้ใด อุตสาหะในความเจริญโลกีย์แลโลกอุคร มีสติ ๓ ประการ
 คือชุนนุเมปฤกษาคำด้วยอำมาตย์ผู้ มีบัญญัติวันละ ๓ ครั้ง สัสสมะธ ส่วน
 ๑๐ ส่วนเอาแต่ส่วน ๑ ปุริสเมธ ให้สับียงอาหารแก่ข้าราชการ ๖ เดือน
 ครั้ง ๑ สมนุมาปาส ให้ทุนรอนแก่ราษฎรชาวบ้านชาวเมืองถึงสามปี
 จึงเรียกเอาคืน วาจาเปื่อย กล่าวซึ่งถ้อยคำอันไพเราะเป็นที่รัก สังคหะ
 ธรรม ๔ ประการ กายพล บริบูรณ์ไปด้วยกำลังกายแลกำลังมือ ปาหุ—
 ปาล บริบูรณ์ไปด้วยรัตนทั้งปวงมีเงินแลทองเป็นต้น เป็นโภคผล มาก
 ไปด้วยหม้ออำมาตย์พลทหาร เป็นอุมัจจพล เป็นอัสสัมภินสาภยวงศ์
 ไม่ขาดแถว จำเค็มแต่พระยามหาสันตปฐุมกัลป มีพระญาติวงศ์
 เป็นอันมาก เป็นอภิจักรพผล มีพระบัญญัติอันคมว่องไว เป็นบัญญัติ
 พล มีกำลัง ๕ ประการ ขมา มีความอดใจ ชาติกริยา คั้นอยู่ในความ
 เพียร อุตสาหาน มีความหมั่นลุกขึ้น สัมวิภาค อาจในทำแจกทาน
 ทया มีความเอ็นดู อิกุชนา พิจารณาทุกในการทั้งปวง เป็นเป็นนายกคุณ

๖ ประการ สนธิป่าต เสกข์ออกปลุกษาด้วยการบ้านเมืองวันละ ๓ ครั้ง
 สมคค พรักพร้อมไปเที่ยวราชวงศ์ราชบุตรแลเสนาอำมาตย์ ปฏิปชชน
 ไม่ละเสียดซึ่งข้อบัญญัติบุราณไม่แต่งจักเสียดใหม่ นิเวศกฤติ กระทำ
 เคารพแก่คนผู้มั่งอายุอันสูงมีคุณอันใหญ่ อปสยห ไม่ข่มขี่เอาบุตรหญิง
 ชายชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลาย พลักร ทำการบวงสรวงบูชาตามบุราณ
 กฤติ สร้างกฤติให้สมณะทั้งหลายอันมาถึงแล้วให้เพลิงเพลิง ระวัง
 รักษาซึ่งสมณะทั้งหลายซึ่งยังมีไคมานี้เป็นอธิธานิยธรรม ๘ ประการ
 จำแนกแจกทานเพื่อจะให้บุญแก่อิโลกปรโลก ทาน กิริยาที่จำแนก
 แจกทาน คีล กิริยาที่รักษาคีล ๕ ประการ อาชชว ชื่อตรงประคองเขา
 เมรราช มทุทว กายแลน้ำจิตรอ่อนโยน ทป รักษาอุโบสถคีล
 อโกธ ไม่โกรธ มีเมตตาจิตรเป็นเบื้องนำ อวิหีส ไม่เขียดเขียดพิให้
 กรณาจิตรบังเกิด ขนุติ อคใจเหมือนกึ่งแผ่นดินพระธรณี อวิโรธ ไม่รบ
 กวนราษฎร กระทำตามสมควร เช่นราชธรรม ๑๐ ประการ แล
 ประพฤติธรรมในปิตามารดาแลบุตรภรรยาญาติทั้งหลาย ประพฤติ
 ธรรมในข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยอันเป็นมิตร ในหมู่พลโยธาหาญสมณะ
 ซึ่งพรหมณ์อาณาประชาราษฎรทั้งปวง แลสัตว์คฤพาทวิบาททั้งปวง
 ยันทอาโศรยอยู่ในน้ำในบก แลสัตว์ที่บินได้ในอากาศเช่นชาติโคจราน
 ทั้งสิ้น ประพฤติธรรมให้คุ้นเคยชำนาญชำนาญไม่ให้หลงลืมในราชธรรม
 ๑๐ ประการ แลอุปถัมภ์ค้ำชูพลโยธาหาญ แลบำรุงรักษาราชตระกูล
 มิให้เสื่อมถอย แลอุปถัมภ์ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งปวง แล

๓ ประการ ครอบนิกายสงฆ์จะละเว้น มีคันทว่าทุก ๘๓ ประการ
 กุลโทสก ๘ ประการ อนเสน ๒๓ ประการ ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้า
 บัญญัติไว้ไม่ให้ประพฤติ สมเด็จพระพุทธเจ้ามีพระประสงค์บัญญัติไว้ซึ่ง
 จตุปาริสัทธศีลสิกขาบท ๒๒๗ ประการ คือคณธระ ให้ประพฤติ
 สิกขาบทตามวินัยบัญญัติของพระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ พระพุทธศาสนา
 ก็รุ่งเรืองวิเศษยิ่ง ๆ ขึ้นไป ที่เมืองอมรปุระ มีพระอารามชื่อมหา
 ชวการามซึ่งพระสังฆราชาอยู่ กับอารามนอกนั้นมีอยู่ ๘๐ อารามเศษ
 มีพระภิกษุสามเณรประมาณหมื่นรูปเศษนั้น ได้ถวายจตุปัจจัยทั้ง ๔
 แลนิตยภัตรมิได้ขาด แล้วได้ถวายจตุปัจจัยกับพระสงฆ์สามเณรซึ่ง
 อยู่ในพระอารามนอกพระนครบรรดาอยู่ในเขตแดนเมืองอมรปุระทั้งสิ้น แล
 ได้เกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองกรมการแลราษฎรชาวบ้านให้ถวายจตุปัจจัยด้วย
 ก็ได้ประกาศให้ราษฎรชาวบ้านชาวเมืองรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ทุกวันอุโบสถ
 เพื่อจะให้ไปบนหนทางสวรรค์ทางนิพพาน ด้วยอำนาจผลทานศีลภาวนา
 บ้านเมืองก็อยู่เย็นเป็นสุข ฝนก็ตกตามฤดู ราคาเข้าก็ถูก ภัย
 อันตรายก็ไม่มีกับบ้านเมือง พระสงฆ์ก็ได้ปฏิบัติเล่าเรียนพระสัทธรรม
 ทั้ง ๓ อย่าง คือปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรม พระ
 ศาสนาก็รุ่งเรืองดังหนึ่งว่าพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ ได้ทำการพระ
 ศาสนาดังเพียงนี้แล้ว ก็ยังไม่สมดังพระไทยปรารถนาอีก พระศาสนา
 ในลังกาทวี เมืองอมรปุระ ในกรุงศรีอยุธยา ก็รุ่งเรืองบริบูรณ์

ทั้ง ๓ แห่ง พระสงฆ์ที่ประกอบไปด้วยคณาจารย์วิเศษสมาธิคุณ เนื้อ
 ความก็แผ่ซ่านเลื่องกาไปถึง ว่าในกรุงพระมหานครศรีอยุธยา พระ
 สงฆ์ก็ตั้งอยู่ในโอวาทคำสั่งสอนพระสังฆราช ที่ให้ถือหนังสือเข้ามา
 ทูลขึ้น เพื่อจะรู้ว่าพระสงฆ์ในกรุงศรีอยุธยาจะมีสักเท่าใด หนังสือ
 พระไตรปิฎกมีอยู่เท่าใด จะต้องการหนังสือพระไตรปิฎกเท่าใด ให้
 เอาไทยทานเข้าไปถวาย แล้วให้ทูลถามพระสังฆราชดู ขุนนาง
 ฝ่ายในชื่อเมลาชอสน์หริ่ง ได้ทูลพระเจ้าทรงธรรมอันเป็นเจ้าพิภพว่า
 จะให้ จะช่วยชี้ จะช่วยมอง จะคลา จะทวย ๕ คน ถือหนังสือแลคัมมัง
 ของมาสู่สำนักพระสังฆราช ไทยทานที่ถวายเข้ามานั้น ประค้ำยงไม้
 กาย ๕๐ สาย ให้มีอบถวายพระสังฆราช พระยาธรรมราชาพระ
 เจ้าข้างเผือกนั้น เป็นพระยามหาธรรมราชาสาสนทายก แต่พอได้ฟัง
 สำนึกคิดเหตุก็คิดพิภพก็คิดคุณแห่งพระสังฆราช ก็มีความยินดีศรัทธา
 เลื่อมใสนัก พระสงฆ์ที่เล่าเรียนพระไตรปิฎกมีมากน้อยเท่าใด จะ
 ต้องการหนังสือพระไตรปิฎกสักเท่าใด ให้พระสังฆราชแจ้งความมา
 กัยคน ๕ คนที่ถือหนังสือขึ้นเดิกร ทิวข้าพเจ้าขอเป็นศิษย์อันสนิทในกฎ
 เหมือนอย่างศิษย์ตั้งแต่เด็ก ๆ มา ไม่ว่าขี้จ้ออันใดเป็นต้นว่า หนังสือ
 พระไตรปิฎกขึ้นคานที่ต้องการนั้นก็ให้คนที่เคมิใช่ ไปนั้นเอากลีบมาถวาย
 ข้าแต่พระสังฆราช คึงข้าพเจ้ากราบทูลมา.

ณวัน ๖ ๓๐ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก มองช่วยของ มองช่วยชี้ มอง
 ช่วยมอง มองคาล มองยี่ มาแต่เมืองอังวะ ถือหนังสือเจ้าอังวะ ๑
 หนังสือเดินทาง ๑ รวม ๒ ฉบับ เป็นอักษรพม่ามาทางเมืองเซียงใหม่

ให้พระยาศรีหากเพชร ขุนวิเศษภาษา ล่าม แผลเป็นไทยได้ความว่า
 หนังสือเมลชอสน์หริ่ง ขุนนางฝ่ายในเฝ้าอยู่เป็นนิจ ให้ช่วยช้
 ึ่งช่วยมอง ะคลา ะทวย ถือเข้ามาณกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา
 ค้วยได้ข่าวว่ามหานครกรุงศรีอยุธยา พระพุทธศาสนารุ่งเรือง พระ
 ภิษุสงฆ์ประกอบศีลสมาธิคุณ มีอสาหะเล่าเรียนฝ่ายคันถธุระ วิปัสสนา
 ธุระ มีศีลบริสุทธิ เจ้าอังวะจึงมอบสิ่งของ แลหนังสือเข้ามาให้ถวาย
 พระสังฆราชแลพระภิษุสงฆ์ทั้งปวง แล้วส่งกำชัยผู้ถือหนังสือเข้ามา
 ว่า ให้ระวังรักษาหนังสือให้ดีแล้วอย่าให้เนิ่นช้าอยู่ในกลางทาง ให้
 รีบเร่งเข้ามาให้ถึงโดยเร็ว จะพุดจว่ากล่าวเป็นประการใด ให้ปัญญา
 หาญาให้พร้อมกันอย่าให้แตกร้างไ้ ถ้าถึงกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา
 แล้ว ก็ให้ไปสำนักนั้นอาไศรยอยู่ในที่สมควรอันชอบ จะพุดจว่ากล่าว
 ก็น้อยหลับนอนให้สมควรประเพณีบ้านเมืองประเทศอันใหญ่ ถ้าแลจะ
 พุดจว่ากล่าวประการใดให้พร้อมกันเป็นคำเดียว ถ้าแลจะเข้าไปหา
 สมเด็จพระสังฆราช เอาหีบไขกัญแจเอาของในหีบถวายพระสังฆราช
 แล้วก็เอาหนังสือถวายสมเด็จพระสังฆราชค้วย ถ้าแลพระสังฆราชจะ
 ไ้ถามค้วยเรื่องราวพระศาสนาในเมืองอมรปุระอังวะ ก็ให้เรียนพระ
 สังฆราชว่า เจ้าเมืองอังวะเป็นพระมหากษัตริย์พระเจ้าช้างเผือกผู้
 ประเสริฐ ใต้ครอบครองซึ่งกษัตริย์ทั้งหลาย อันมีเสวตวรรคไตร
 แวนแคว้นบ้านเมืองอันใหญ่อันเป็นมหาราช ผู้บำรุงพระพุทธศาสนาพระ
 พุทธเจ้าโดยวิเศษยิ่งนัก ทรงพระราชศรัทธาถวายจตุปัจจัย แก่พระสงฆ์

ทั้งหลายเป็นอันมากทุกวันทุกเวลา มีให้พระสงฆ์ชดสนด้วยจตุปัจจัยสี่
 ไกลสิ่งหนึ่งเสมอเป็นนิจทุกเดือนทุกปีไม่ได้ขาด จะได้มีพระไทยย่อหย่อน
 ต่อการบุญหามิได้ พระเจ้าข้างเผือกนั้น ทรงพระราชศรัทธาอุปถัมภ์
 บำรุงพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายอันเล่าเรียน แลทรงไว้ซึ่งพระศาสนาทั้ง ๓
 คือ ปรียัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา ปฏิเวธศาสนา แลพระสงฆ์ที่
 มีอุสาห์เล่าเรียน คันถระ วิษัสสนาธระ ทังคามวาสี อรัญวาสี อัน
 อยู่ในแคว้นนั้น ข้อหนึ่งว่าราษฎรชาวบ้านทั้งหลายไม่ว่าชาติใดตระกูลใด
 สุกแต่แต่ว่ามีศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนา ฟังธรรมเทศนาจำแนก
 แจกทานรักษาศีลจำเวิญภาวนา พระเจ้าข้างเผือกก็อุปถัมภ์ก้ำชด้วย
 เพราะอาไศรยเหตุอันนั้น ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายก็ได้ตั้งอยู่ในพระ
 ไตรสรณคมนั้น ได้ประพฤติธรรมจริยาสมจริยา ที่กรุงเทพพระมหา
 นครศรีอยุธยา มีพระพุทธศาสนารุ่งเรืองอยู่ พระเจ้าข้างเผือกได้
 ทราบดังนั้น จึงให้คนทั้ง ๔ ถือนั่งสี่เอนามำเรียน ด้วยในกรุง
 ศรีอยุธยา มีพระสงฆ์ซึ่งเล่าเรียนประพฤติในพระศาสนาสักเท่าใด จะ
 ต้องการหนังสือพระไตรปิฎกอย่างไร ในกรุงศรีอยุธยาจะต้องการ
 พระไตรปิฎกสักเท่าใด ก็ให้รำเรียนจดหมายให้มันคงแล้วอย่าให้เน้น
 ซ้ำอยู่ ให้รีบกลับออกมาโดยเร็ว อย่าได้อวดอ้างอ้ออิงไป ในระหว่าง
 หนทางที่ไปมา คนที่มาด้วยกันนั้นอย่าให้วิวาทกัน ถ้ามีวิวาทกันแตก
 วิวาชนแล้วเสียไ้ภายหลังจะมีโทษจงหนัก ฯ

ลิขิตพระพรหมมุนี (ขี้ม)

๑) ลิขิตพระพรหมมุนีคัมภีร์ญาณนายก ตรีปฏิภนคุณาลังกรณ มหา
 ฌณฤศรบรรลสังฆารามคามวาสี สถิตยณวัดเชตุพนวิมลมังคลาราม
 ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง เป็นอภินันทาราม ภายในกำแพง
 พระนคร ตั้งอยู่ณทิศทักษิณแห่งพระบรมมหาราชวัง ฌกรงเทพมหา
 นครอมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุทธยาบรมราชธานี อันประคิษฐาน
 ตั้งในบางกอกประเทศ ขอแสดงความมายังท่านที่มีชื่อในหนังสือ ซึ่งผู้
 ถอนหนังสือเข้ามาอ้างให้เราได้ยืมว่า มหาเมลชชู้เสนาบดีผู้ใหญ่ซึ่งได้
 ครองเมืองบ้านหม้อแลคนอื่น ๆ ที่ควรจะอ่าน แลรู้ความในหนังสือ
 ทั้งปวงให้ทราบ

ด้วยเมื่อณเดือนกัทรบพมาศมีโรงนักขัตตราชูศุกุลศักราช ๑๒๓๘ ข
 มีพวกพม่า ๕ คนเข้ามาทางเมืองนครเชียงใหม่ ลงมากับด้วยเจ้านาย
 แลขุนนางเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง ซึ่งลงมาเฝ้าทูลลออง
 ธุลีพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดิน
 สยามครอง ณ ฌกรงเทพมหานครขึ้นพักอยู่ทิวธาธาธิวาส เป็นพระ
 อารามน้อยขึ้นกับวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหารพระอาราม
 หลวง จึงขึ้นไปหาพระสงฆ์ในพระอารามนั้นเล่าความให้ฟังว่า มาเพื่อจะ
 พบพระสงฆ์ที่เป็นใหญ่ในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ในพระอารามนั้นจึง
 พาตัวมายังสำนักเราณวัดพระเชตุพน พม่า ๕ คนจึงแจ้งว่า คนหนึ่งชื่อ
 เมลจจลินทริน คนหนึ่งชื่อจะชวยชช คนหนึ่งชื่อจะชวยมอจ คนหนึ่งชื่อ

งะคลา คนหนึ่งชื่อองระวย แลว่าเจ้าแผ่นดินกรุงอังวะให้เข้ามานมัสการ
 สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ในพระพุทธศาสนากรุงสยาม แล
 ได้ยื่นหนังสือให้แก่เราเป็นอักษรพม่าฉบับ ๑ แลได้ถวายไทยธรรมคือ
 ประคำกาเยน ยางไม้ใหญ่ ๒๘ สาย เล็ก ๑๐ สาย รวม ๓๘ สาย
 หีบกำมลอ ๑ กล่องอย่างเงี้ยวใหญ่ ๒ เล็ก ๒ รวม ๔ โอลายอย่าง
 เงี้ยว ๒ แหนบ ๒ กระบอก ๑ เป็นของ ๘ สิ่งให้แก่เรา กับไทยธรรม
 อื่นอีก คือกล่องอย่างเงี้ยว ๔๔ โอลายอย่างเงี้ยว ๔๔ แหนบ ๔๔
 กระบอก ๔๔ ได้ถวายพระเถรานุเถรอื่นอีก ๔๔ รูปแล้ว เราทั้งหลายพร้อม
 กันได้กระทำอนุโมทนาให้ค่อหน้าพม่า ๕ คน ในวันที่ ๔ ๕ ๑๐ คำนั้นแล้ว
 เราจึงได้หาล่ามพม่าให้อ่านแปลหนังสือนั้นออกเป็นภาษาไทย ก็ได้ความ
 ไปเราะวิจิตรด้วยกิติคุณการสรรเสริญ เจ้าแผ่นดินกรุงอังวะมหาราชาธานี
 ในแดนพม่า ฟังถ้กน่าเพลึกเพลนใจ เราจึงคิดว่าถ้าคนเหล่านั้น เป็นคน
 ซึ่งผู้ มีอิศริยยศบรรดาศักดิ์ในเมืองใหญ่ไซ้เข้ามาจริง เราก็มีความ
 ประสงค์เพื่อจะให้ท่านผู้ ที่ไซ้เข้ามานั้น ได้เชื่อด้วยสลักสำคัญเป็น
 แน่นอนว่า ผู้ที่รับไซ้เข้ามานั้น ได้มาถึงเราแล้วจริง หนังสือกับสิ่งของไทย
 ธรรมได้มอบให้แก่เรา แลถวายแก่พระเถรานุเถระอื่น ๆ ตามจำนวน
 ของนั้นตามบังคับมาแล้วจริง เราจึงรณนาการลิขิตขึ้นมาให้เป็นสำคัญ
 ถ้าท่านผู้ ไซ้เข้ามามีตัวจริงแล้ว เราขออวยพรอนุโมทนาทานด้วยปราถนา
 ความเจริญ อายุ วรรณะ สุข พล ปฏิภาณ แลสวัสดิ์มงคลผล
 อย่างอื่น ๆ แลความประสงค์สิ่งไรของท่านซึ่งเป็นกุศลไม่มีโทษจงสำเร็จ
 ทุกประการเทอญ.

เพราะเราได้รับยศจนบรรณาการ ความว่าพรณถึงเจ้ากรุงอังวะ
 เปนมหाराชกระษัตริย์ แลสรรเสริญสมมติทั้งพระเกียรติยศรวม
 คุณต่าง ๆ ยักยานักหนา เราทั้งสองจะต้องกล่าวความในกรุงสยาม
 ประเทศนี้ แลคงออกไปเป็นปฏิบรรณาการตอบแทนให้ท่านฟังข้าง
 แต่ปรกติไทยชาวกรุงสยามประเทศนี้ย่อมรู้ประมาณในทางถา ความ
 ไต ๆ ถึงจะจริงแท้ แต่ถ้าเป็นความโกลาตาเห็นว่าเป็นคนโกล ๆ จะ
 เชื่อยากก็ไม่หยากกล่าวยักยานไป ด้วยเห็นว่าไม่มีประโยชน์ แลคำ
 ยกย่องว่ากระษัตริย์มหาสมมุติราชวงศ์ อสัมภินชัตยวงศ์บริสุทธิมา
 เนือง ๆ ในพระยาพิแลอรรถกถาฎีกาต่าง ๆ นั้น คนทั้งปวงชาว
 ประเทศต่าง ๆ ได้ทราบทั่วกันว่า เป็นคำยกย่องของคนโบราณใช้ใน
 มัธยมประเทศที่ได้ร้อยยักยาน ว่าชินคูลถาน เพราะยาพิแลเป็นของสังคายนา
 ในมัธยมประเทศนั้น แลอรรถกถาฎีกาก็เป็นคำกล่าวแก่ยาพิแล แต่
 การในมัธยมประเทศไม่ได้ว่าด้วยการประเทศอื่น ๆ แลคนบางพวกใน
 ประเทศนั้นได้เชื่อว่ากระษัตริย์ เพราะเนืองด้วยชัตยชาติตามเชื่อชาติสืบ
 ตระกูลเป็นลำคัมมาคังนี้ ชาทิอินคือพราหมณ์ แพลย์ สุต จัณทาล
 เนศาท ปุกส เปนคัน ซึ่งถือกันต่าง ๆ ในประเทศนั้น แลคนที่ใช่
 ชาทิกะษัตริย์เคิม จะเชื่อว่ากระษัตริย์ด้วยเป็นเจ้าแผ่นดินก็หาไม่ แล
 เจ้าแผ่นดินในประเทศนั้น คนทั้งหลายย่อมนับถือให้ได้ว่าชาติเศก
 เฉพาะแต่ชัตยชาติเป็นธรรมเนียมมา ชาทิอินแม้มีอำนาจว่าการแผ่นดิน
 ก็ไม่ได้ว่าชาติเศก แต่ถ้าจะว่าโดยธรรมวงศ์แล้ว แม้ถึงในประเทศ

เสด็จเสด็จฉวยราชสมบัติแล้ว ก็ได้ตั้งรกรากสยามราชอาณาจักรทั้ง
ประเทศราชทั่วทุกทิศ ให้มีความสุขสำราญโดยราชวิธานกิจนั้น ๆ
แลได้ทรงอนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวง ให้
มีอิศริยยศบริวารยศโดยเจ้านานศักดิ์ แลทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา
ให้รุ่งเรืองดำรงอยู่เป็นปรกติ แลทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ ทรง
อุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์สามเณรทั้งปวง โดยสมควรแก่ศีลคุณสุตคุณ พระ
นครนั้นก็เจริญรุ่งเรืองเป็นสุขสำราญนิราศอยู่ทวีอเนกธาวย.

อนึ่งเพราะคำซึ่งมีมาในหนังสือว่าพม่าซึ่งมาครั้งนั้น มานมัสการ
พระสังฆราชซึ่งเป็นพระมหาเถรเจ้า เป็นประธานในพระพุทธศาสนา
สยามประเทศนั้น แลพม่าพวกซึ่งมาครั้งนั้น หาได้พบพระมหาเถร
ที่เรียกชื่อนั้นไม่ ก็ด้วยเหตุที่ท่านผู้ใช้มาจะเข้าใจว่าในกรุงสยาม
บัดนี้ การพระพุทธศาสนาจะไม่มีผู้ใหญ่ยังค้ำชูรักษา เพราะฉะนั้นจะ
ขออธิบายชี้แจงให้ทราบ ด้วยตำแหน่งพระสังฆราชนั้นเดิมแต่ก่อน
อย่างธรรมเนียมในสยามประเทศนั้น แลเมืองอื่น ๆ ใกล้เคียงกัน บันดา
เป็นเมืองมีพระสงฆ์อยู่เป็นทนต์ถือ โดยปรกติกคนในพื้นบ้านเมืองนั้น
ย่อมมีจารีตมา คือพระมหาเถรเจ้าองค์ใด ซึ่งพระเถรานุเถระผู้น้อย
ผู้ใหญ่มุ่งเจ้าคณะในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก พร้อมใจกันนับถือ
บูชา เป็นผู้ประกอบด้วยศีลและปัญญาศรัทธาธิคุณ ควรจะเป็นประธาน
ที่พึงแก่พระสงฆ์ทั้งปวง แลราชตระกูล ทั้งราษฎร ในการสั่งสอน
แนะนำให้ปฏิบัติการกุศลในพระพุทธศาสนาได้ด้วยก็แล้ว ในพระเจ้า

แผ่นดินพร้อมกับความคึกคักท่านเสนาบดี ก็ยอมแต่งตั้งพระมหาเถรเจ้า
องค์นั้นให้มีอิศริยยศบรรดาศักดิ์ก็อย่างใหญ่อย่าง สูง กว่าพระสงฆ์ทั้งปวง
เรียกนามว่าพระสังฆราช เที่ยงอย่างนี้มานาน ครั้นเมื่อถึงรัชกาล
แผ่นดินประจุบันนี้ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม ได้
ทรงสังเกตการเก่าที่เข้ามาในพระบาทอรรคธาดาโดยเลียบกแล้ว ทรง
ปลุกยาค่วยพระสังฆเถรผู้ริพระปริยัติธรรม แลนักปราชญ์ราช
บัณฑิตเป็นอันมากเห็นพร้อมกันว่า คำว่าราชานี้ไม่ควรจะใช้เป็นชื่อ
ไม่ควรจะเรียกจะให้แก่บรรพชิตอื่น นอกจากองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เลย เพราะในชาติแลคัมภีร์อรรคธาดาว่า แต่พระนามสมเด็จพระสัมมา
สัมพุทธเจ้าองค์เดียว เรียกขางแห่งว่าธรรมราชา ถึงฤกษ์นั้นนอก
จากพระศาสนา จะชื่อว่าราชสีห์มีแต่พระเจ้าที่พิเพนมี พระเวสสันดร
เป็นต้น ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินมาแต่ก่อน แล้วออกทรงผนวช จึงได้
นามเดิมมาเรียกขางอย่างในจักรวัตติสตร แลชากกว่าราชฤกษ์ แต่
ในพระพุทธศาสนาแล้ว ถึงท่านที่เป็นเจ้าแผ่นดินมาแต่เดิม อย่าง
พระเจ้ามหากษัตริราช พระเจ้าภททियราช พระเจ้าปุกกุสาติกราช
เป็นต้น เมื่อได้ออกทรงบรรพชาแล้วมีแต่นามว่า พระมหากษัตริเถร
พระภททियเถร พระปุกกุสาติภิกษุ ไม่ได้ปรากฏนามว่าราชาเลย
ตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานมาแล้ว ถึงพระมหาสัพพ
กามีเถรแลพระโมคคัลลิตตฤทธิสเถร ซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานในการประชุม
ทุกขัตติยสังคายนา ก็ พระมหินทเถรซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระ

เจ้าโศกมหาราช ออกไปประภิชฐานพระพุทธรูปในลังกาทวีปก็
 ก็ไม่ได้เรียกว่าสังฆราชเลย เพราะฉะนั้นจึงพร้อมกันให้ยกตั้งนามว่า
 พระสังฆราชนั่นเสีย ไม่ได้ตั้งท่านองค์ใดเป็นที่พระสังฆราชเลย แล
 ในการแรกตั้งแผ่นดินประจุบันนี้ พระบรมวงศ์เธอพระองค์หนึ่งเป็นพระ
 ราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม พระองค์เป็นปฐมใน
 พระบรมราชวงศ์ เป็นขนิษฐาธิปัตย์ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม
 ซึ่งได้เสด็จถวญราชสมบัติสืบพระบรมราชวงศ์มาเป็นที่สอง ได้ทรง
 ผนวชในพระพุทธรูปศาสนาแต่ทรงพระเยาว์มา จนทรงพระเจริญพระชนม์
 ได้หกสิบพรรษา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามพระองค์
 เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น ได้ทรงศึกษาอักษรวิธึ แลพุทธทวณะ
 แลวิชาการศึกษาโลกอื่น ๆ ในสำนักแห่งพระบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นมา ครั้น
 เมื่อได้เสด็จราชสมบัติ จึงทรงปรฤกษาคัวยพระบรมราชวงศ์านุวงศ์
 แลเสนาบดีผู้ใหญ่ แลพร้อมด้วยอนุมิตยาภิษณาไศรอยแห่งพระเถรา
 นุเถรเจ้าหมู่เจ้าคณะทั้งปวงด้วยกันแล้ว ได้สถาปนาพระบรมวงศ์เธอ
 พระองค์นั้น ให้มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า กรมสมเด็จพระ
 พระปรมาณูชิตชิโนรส เป็นพระสมณคุณมหาสังฆปริณายกอันใหญ่ยิ่ง
 กว่าสมณบริษัททั่วทั้งสากลอาณาจักร กรมสมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรส
 เจ้านั้น จึงได้ทรงจักแจ่มมอบคณะฝ่ายเหนือ ให้ขึ้นแก่สมเด็จพระ
 อริยวงศาตคญาณ สถิตยณวัดสุทัศนเทพวราราม คณะฝ่ายใต้ ให้
 ขึ้นแก่สมเด็จพระวันรัต สถิตยณวัดอรุณราชวราราม คณะกลางคือ

พระสงฆ์ในเขตแดนพระนครนแบ่งกันขังไว้กล่าวเป็นสามคณะ คือ
 ขันฉนวนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามโดยมาก ขันในพระบวรวงศ์เธอ กรม
 หมื่นบวรรังษีตรีพิณดี สถิตย์ฉนวนวัดบวรนิเวศวรวิหารข้าง ขันแก่สมเด็จพระ
 พระพุทธโฆษาจารย์สถิตย์ฉนวนมหาธาตุข้าง ตามที่คุ้นเคย กรมสมเด็จพระ
 พระปรมาณชิตชิโนรส ใต้เสด็จดำรงอยู่ได้สามพรรษา ก็ทรงพระ
 ประชวรสิ้นพระชนม์ล่วงไป ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม
 จึงโปรดให้จัดแจงการถวายพระเพลิง กรมสมเด็จพระปรมาณชิตชิโนรส
 เสร็จแล้ว ก็ยังทรงพระอาลัยถึงยิ่งนัก จึงได้โปรดให้ประคิษฐาน
 พระอัฐิธาตุไว้ณพระตำหนัก ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมาณชิตชิโนรสนั้น
 ใต้เสด็จอยู่ เหมือนยังมีพระชนม์ มิได้ทรงตั้งแต่งท่านผู้ใดเป็นที่
 พระสังฆราชต่อไปอีกเลย มีแต่ท่านที่เป็นมหาเถรผู้ใหญ่เป็นเจ้าคณะ
 ทั้งห้าว่ากล่าวตามคณะนั้น ฝ่ายเราเป็นเศษฐานเฝ้าเสวกในกรม
 สมเด็จพระปรมาณชิตชิโนรส จึงได้มาปฏิบัติเฝ้าพระอัฐิ แลรักษา
 หม่อมคณะอยู่ณพระอารามนตามอย่าง เมื่อกรมสมเด็จพระปรมาณชิต
 ชิโนรสยังทรงพระชนม์อยู่ เพราะฉนั้นเมื่อพม่า ๕ คนมาถึงวัดราชา
 อิวาศ ใต้ตามพระสงฆ์ว่าจะมาหาพระสังฆราช พระสงฆ์ในอาราม
 นั้นจึงได้พาพวกพม่ามายังสำนักเราฉนวนวัดพระเชตุพน ซึ่งเคยเป็นที่
 สถิตย์แห่งกรมสมเด็จพระปรมาณชิตชิโนรสนั้นจึง แลการพระพุทธ
 ศาสนาในกรุงสยามนี้ ถึงจะไม่มีสมเด็จพระสังฆราชตามอย่างเดิม
 เจ้าหมื่นเจ้าคณะทั้ง ๕ ก็มีสมภารสโมสรพร้อมกันปรุกษาว่ากล่าวการทั้งปวง
 ให้เรียบร้อยเป็นปรกติ การปฏิบัติเล่าเรียนก็บริบูรณ์อยู่ทุกประการ

แลแต่ก่อนมาจนบัดนี้ คนชาวกรุงสยามประเทศนี้ ได้รู้ทั่วกันมา
 นานว่า พม่าเป็นมาศึกกับไทย เมื่อก่อนแต่เข้าไปภายหน้าในสองร้อย
 ปีลงมา พม่าได้กล่าวไทยว่าเป็นอย่างไรกับพม่า นั้น การที่จริงที่แท้
 ใดในคำนั้นก็ พม่าได้ทำกับเมืองไทยอย่างไรก็ดี การที่ขัง
 นี้ก็แจ้งอยู่กับใจของไทย แลยศรทธานของไทยที่ตกอยู่ณเมืองพม่า
 ฤๅแต่ตัวพม่าที่เป็นคนซื่อสัตย์มักสืบสาวการโบราณ รู้เรื่องราชพงศาวดาร
 แต่ก่อนอันจริงนั้นทุกประการแล้ว อย่าให้เราผู้เป็นสมณะต้องกล่าวถึง
 ความบ้านเมืองแต่หลังมานั้นเลย ในแผ่นดินพระเจ้ากรุงสยามแต่ก่อน ๆ
 ครั้นขึ้นไปนี้ มีพวกพม่าได้เข้ามาถึงกรุงเทพมหานครหลายครั้งแล้ว
 มาอวดอ้างว่าเป็นขนนางทุกพระเจ้าแผ่นดิน แลเสนาบดีพม่าใช้มายัง
 ว่าตัวเป็นคนมีชาติมีตระกูลเป็นเชื้อเจ้านายข้าง เข้ามาขอเจริญทางพระ
 ราชไมตรีผูกพันสองพระนครให้เป็นทองแผ่นเดียวกันข้าง ฤๅว่าจะหน
 ภัยข้างเมืองโน้นมา ฤๅขอให้ช่วยตัวด้วยกำลังแลอื่น ๆ ข้าง แล
 การที่คนเหล่านั้นให้การไว้อย่างไร ครั้นสืบฟังไปการก็เป็นอย่างอื่น
 เป็นเท็จแท้ไม่เป็นจริงดังนั้น ภายหลังมามีพม่าบางพวกบางคนเข้ามา
 อีกมาพูดจากันต่าง ๆ เช่นนั้นอีกก็ไม่มีใครเชื่อฟัง ผู้บรรดาศักดิ์ยอมมี
 ความสงสัย ว่าเป็นคนสอดแนมที่ขี้กลัวขี้หวาดบ้านเมือง ฤๅ
 หลอกหลวงจะเอาลาภผลรางวัลด้วยเล่ห์กล ท่านจึงจับตัวก็ขังไว้ข้าง
 รองจำทำโทษเสียข้าง มีไค้ปล่อยให้ไปมาตามสบาย ครั้นข่าว
 ทราบออกไปในเมืองพม่า คนในเมืองพม่าแม้ถึงเป็นคนคัมศรืทธา

ชอตรง ประสงค์จะเข้ามาเทียบนมัสการพระเจดีย์แลทำบุญให้ท่าน
 ด้วยเห็นแก่พระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเดียว ไม่เกี่ยวข้องด้วยราชการบ้าน
 เมืองก็ดี ก็มีความสันทัดเกรงกลัวจะต้องกักขังตัวไว้ จึงหาได้ไปมา
 ดึงกันไม่นานแล้ว แต่ขียนพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามพระองค์นี้ ทรง
 พระกรุณาเมตตาแก่คนชาติจีนผู้ทุกประเทศที่ถือพระพุทธรูปศาสนา ตั้ง
 แต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมากที่ทรงพระดำริห์ว่า เมืองต่าง ๆ ที่
 เป็นพม่าศึกมาแต่ก่อนก็ส่งเงี้ยวมาชานานแล้ว คนชาติอนาชาติน
 ที่ถือพระพุทธรูปศาสนาถูกต้องกัน คือพระสงฆ์สามเณรแลคฤหัสถ์ จะ
 เทียบชนบทชาวริกแสวงหาข้อปฏิบัติ แลนมัสการพระเจดีย์โดยความ
 ประสงค์ประโยชน์ชาตินั้นก็ ฤๅลูกค้ำวานิชที่ขวนค้าขายหมายผล
 ประโยชน์ชาตินั้นก็ เมื่อไม่มีข้อเหตุด่าง ๆ ขัดขวางต่อการแผ่นดิน
 มาตามตรงไปตามตรงแล้ว ก็ทรงพระมหากรุณาโปรดให้สำเร็จความ
 ประสงค์ของคนพวกนั้น จะมาก็ให้มา จะไปก็ให้ไปตามสบาย ไม่ได้
 ห้ามหวงขกหน่วงเอาตัวไว้ แลครั้งนี้เราได้เห็นพม่าพวกนี้เป็นคนถือ
 พระพุทธรูปศาสนาเหมือนกัน เราได้ให้ล้ามไต่ถามพม่าพวกนี้ ก็เห็น
 ว่าไม่มีความเกี่ยวข้องขัดขวางการแผ่นดินแต่อย่างหนึ่งอย่างใด เราจึง
 ใ้รับรับรองโดยปรกติกามวิสัยสมณะ แลใ้รับไทยธรรมของท่านโดย
 หาวังเกษมิได้ตั้งว่ามาแล้วแต่หลัง

อนึ่งเราขอแจ้งความมาให้ท่านเชื่อว่า ในกรุงเทพมหานครขียน
 พระพุทธรูปศาสนาที่รุ่งเรืองกำลังอยู่ พระเถรานุเถระผู้ทรงคุณธรรม ครอบ

ครองหมู่คณะสั่งสอนพระสงฆ์สามเณรแลคฤหัสถ์ ให้เล่าเรียนพระ
 คัมภีร์ใหญ่่น้อย แลไต่ตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ก็มี
 อยู่มากทั้งภายในภายนอกพระนคร แลคัมภีร์พระพุทธวจนะ คือยาพิ
 ษรรตถกถาฎีกาทิ้งปวง ก็มีบริบูรณ์ในกรุงเทพมหานครนี้ เราทั้งหลาย
 คือพระภิกษุสงฆ์ขออนโมทนาเจริญเมตตาอวยพรมาถึงท่าน ขอท่าน
 จงมีความสุขสวัสดิ์เจริญ แลประกอบความเลื่อมใสในพระรัตนไตรยให้มั่น
 จงบำเพ็ญการกุศลทานศีลภาวนาสัมมาปฏิบัติ เพื่อเป็นอุปนิสัยแก้ทาง
 สุกตีสวรรค์นฤพานให้บริบูรณ์ทุกประการ เทอญ

ลีขิตมาณวัน ๑ คำบ่มเสงนักษัตรนพศก

พระบรมราชาธิบายที่ ๗

ว่าด้วยพระเทพโมลีถวายเทศนาใช้คำผิด

ณวัน ๖ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ ปุชฺศวศก ศักราช ๑๒๒๖ เวลากลางวัน
 คั้นพระเทพโมลีถวายพระธรรมเทศนาพระธรรมบทเบื้องต้นผก ๑ ถึงในที่ว่า
 “ปฏิกุขายีตมคตฺติกํ สาสนํ ราชมุกฺขาย ลอญนุโตวีย” ในนิทานพระ
 จักขพลาตเถร ก็อ่านไปว่าประทับพระราชสาสน์ มีคินอันบุคคลประดิษฐาน
 แล้วด้วยแหวนแห่งพระราชธา ครั้นถวายพระธรรมเทศนาจบทรงประเคน
 จิงทรงเปลื้องพระอำมรงค์ที่ทรงอยู่ในพระอนามิกา เมื่อเวลาเสด็จไปทรง
 ประเคนนั้น พระราชทานให้หลวงนายคักกิกกลับไปถามพระเทพโมลีว่า
 อะไรวะ บอกมาว่าแหวนเวลาหนึ่งแล้ว ก็ความคึกคึกเช่นนั้นก็เช่นแต่
 กิริยาไพร่ไม่มีรู้จักกรในพระราชวัง ที่พระสงฆ์จะเรียกว่าในราชตระกูล
 ก็พระเทพโมลีเป็นพระราชาคณะมีขนาคาคักกิกเหมือนขนนาง เป็นพระยา
 ชาววัดเรียกว่ากลุ่ปะแล้ว ก็มาเรียกของเครื่องทรงของพระเจ้าแผ่นดิน
 เหมือนกับของไพร่ ๆ ไม่สมควรเลย พระเทพโมลีเล่า ก็ไม่ขึ้นแก่
 ความรู้ของตัวทุกช่องทุกประตูไป ขึ้นแต่หนังสืออ่าน ก็ยื่นแต่หนังสือให้
 อ่านนั้นก็ เป็นคนปากคำปากเลนนัก มาเรียกของเป็นคำมคธที่พระเทพ
 โมลีเรียกว่าพระชาลินัน ว่าแหวนแห่งพระราชธา ผู้นั้นเป็นชาววัดฤ
 ชาวบ้าน ผู้นั้นแปลหนังสือออกจนได้มารับจ้างฤราย้อาสาเป็นอาจารย์
 สอนพระเทพโมลีให้เทศนาได้ ก็ควรจะยินดีขบใจด้วยแล้ว ยังรู้

จักกุหนังสือคำมครแปลถูกศัพท์อยู่ ก็กว่าพระเทพโมลีทะเลเลขหนังสือ
 เสียบ คงอยู่แต่ที่นั่งกินนอนฉนินิตยภัต ที่ในหลวงหลงสำคัญว่าเขา
 ฐระพระสาสนาบอกหนังสือหนึ่งหาอยู่นั้น แล้วแลพระราชนานไปถึงเคื่อน
 ละ ๑๘ ยาทเป็นนิตย แต่ผู้นั้นปากไพโรนิกมังก่าย “ราชมธุราย” ที่
 แปลว่าแหวนแห่งพระราชนาน เป็นของเจ้าของนายเรียกอะไร อย่างนี้
 ไม่ควรเลย ว่าตามศัพท์คำจริง “ราชมธุราย” คำนี้แปล
 หนังสืออยู่ตามเคยได้ขึ้นมา แปลโบราณแต่ว่าด้วยตราพระราชสิทธิ์
 ครั้นมาภายหลังมีผู้คิดว่า ตราพระราชสิทธิ์เป็นของกรมมหาดไทย มิใช่
 ของพระเจ้าแผ่นดินที่ชาววิเศษเรียกว่า พระมหากษัตริย์ จึงคิด
 แปลเสียใหม่จากคำโบราณ แลหันให้ถูกศัพท์ด้วย ว่าด้วยตราแห่ง
 พระยาข้าง ด้วยแหวนแห่งพระยาข้าง ตามภาษาแปล ก็แต่ภาษา
 เทศนาถึงในเรื่องชาตกต่าง ๆ ที่กล่าวด้วย “ราชคุณิมุทธิกา” ก็
 เคยได้ ยินท่านเทศน์ว่าพระอำมรงค์ แต่เมื่อเป็นของท้าวพระยาเมืองอื่น
 โบราณ คนก็มักเรียกหมิ่น ๆ เสียดว่าแหวน อย่างพระอำมรงค์ของนาง
 สีดาทศกรรฐ์ถือออกกว้างสกาย ๆ คาบไว้ถวายพระราม ๆ ให้ดูเหมือน
 คืบไปถวายนางสีดานั้น คนโบราณก็เรียกกันว่าถวายแหวน คำนั้น
 หิวเป็นมังกุท้ายเป็นมังกุอยู่ ก็นางสีดาแลพระรามนั้นเป็นเจ้าฤาษณ์
 ไพโร ถ้าเป็นเจ้าก็ไม่ควรจะว่าถวายแหวน ควรจะว่าถวายพระอำมรงค์
 เพราะของนั้นนางสีดาได้ทรงมาแต่ก่อน ภายหลังพระรามมาทรงไว้
 มิใช่ของ ๆ ผู้นั้นซึ่งเป็นของไพโร หนุมานไค้มาโดยซ้อชายฤาษณ์ชิง

ฤาเป็นของตกกลางป่าท่าไม้ไผ่ได้มา จึงควรระว่าถวายแหวน ก็ในของ ๆ
 เจ้านายบ้านอื่นเมืองอื่น ถึงคนโบราณก็ว่ามีด ๆ อยู่ตั้งนี้มีเป็นอย่างไร
 อยู่ ก็ในที่เทศนานั้นพลังค์เทศน์ไปอย่างคำแปลก็ไม่สู้กระไรนักดอก
 แต่เมื่อเทศนาจบแล้ว เส็จก็ไปทรงพระเคนทรงพระอำมรงค์ไป พระ
 อำมรงค์นั้นก็ทรงอยู่เป็นนิตย์ทั้งกลางคืนกลางวัน เห็นจำไว้ด้วยกัน
 ทั้งชาววัดชาวบ้าน เมื่อพระราชทานให้หลวงนายศักดิ์ก็ไปถามว่าอะไร
 พระเทพโมลีเรียกมาว่าแหวนนั้น พานระพล่มพล่ามเหลือลลามอยู่สักน้อย
 ครั้นจะชักเข่าก็จะมทแก้ดวงจำไม้ไผ่ไผ่ไผ่ไม่เห็น แลอื่น ๆ ยกไว้ที่
 หนึ่งไม่ว่า ครั้นมาเมื่อฉวัน ๗ เดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำเวลากลางคืน พระ
 เทพโมลีมาถวายพระธรรมเทศนาว่า ในที่ประโยคว่า “อดขุสสุ
 ปรุโต อภิกุภมนุสสุ ยุกั ทิว พาสติ” นี้ เทศนาว่าเมื่อโคใช้นั้น
 ล่องไปข้างหน้า แอวกก็เบียดเบียดพิงซึ่งข้อแห่งโคนนี้ ว่าคางนี้ถึง ๆ ได้ยิน
 ถนัดว่าข้อ ไม่ว่าคอเลย ก็เมื่อเสียงถึงนี้ได้ยินออกมา ถ้าเป็น
 เสียงพระศิริธรรมมุนีฤาพระโพธิวงศ์ ก็จะทรงสงสัยว่า เป็นเสียง
 ชาวสวนตกจึงได้ยินไปดังนี้ แต่เสียงพระเทพโมลีคำอื่นเป็นเสียงไทย
 ชัดว่าคางนี้ ก็ทรงพระสันนิฐานเป็นแน่ถนัดว่า พระเทพโมลีนั้นวางใจ
 ขาดแก่หนังสืออ่าน ไม่ได้แลคหนังสือคำมคอแลคคิดถึงความผิดถูกเลย
 จึงได้มีพระราชโองการให้ชั้นสุวรรณธัชภรรคลานเข้าไปถามว่าข้ออะไรของ
 โค พระเทพโมลีบอกข้อเท้าแล้วกลับเข้าทวนเทศน์ใหม่ว่า เมื่อโค
 ใช้นั้นล่องไปข้างหน้า แอวกก็เบียดเบียดพิงซึ่งข้อแห่งโคอีกอย่างก่อนนั้น

จึงได้ทรงร้องขึ้นว่า แยกเขาฝากกับอะไร พระเทพโมลีจึงแก้ตัวได้
 อ่านอีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อโคใช้นั้นล่องไปข้างหน้า แยกก็เขี่ยคเขี่ยพิ
 ชั่งคอแห่งโคนั้น ก็ของนี้ความเหม็นเหม็นนัก แต่เด็ก ๆ มันก็รู้ว่า
 แยกไม่ได้ผูกเท้าโค ว่าอะไรเลอะอย่างนี้ คุจก็จางแหลกเหลวนัก
 พระเทพโมลีอายุถึง ๖๒ ปีก็เป็นผู้ใหญ่อยู่แล้ว จะหักชวาก็ไม่ได้ เพราะ
 อายุยังไม่ถึง ๘๐ ก็ถ้าในทีศาลก ๆ จะทราบความยาก เหมือน
 อย่างที่มาว่า คัดตระคัดตระระลัดลัด ทัพตั้งป่าปนาติ เช่นนั้นก็ยกไว้
 จะไม่ว่าอะไรนักที่พระเทพโมลี แต่ในที่ถวายเทศนาณะบัดนี้ ความก็
 บ่อมทราบกันอยู่กลุ่ม ๆ เห็นว่าหละหลวมมีกง่ายเลอะหนักแล้ว จึง
 ให้ลคนิกยภักตรเสีย ให้คงไว้รับแต่สามคำดัง อย่างพระราชาคณะ
 ที่ไม่ได้เล่าเรียน เป็นแต่ผู้รักษาพระอารามไม่มีความถ้อยสิ่ง
 ก็เป็นก็อยู่แล้ว ฯ

พระราชปจณาในรัชกาลที่ ๕

พระราชปจณาที่ ๑

(ไม่พบพระราชปจณา มีแต่คำถวายวิสัชนา)

เรื่องแปลศัพท์พระนิพพาน

แปลศัพท์นิพพาน ตามไวยาหารพระราชาคณะหลายพระองค์ โดย
พระราชปจณาเมื่อประกาศาเบญจศกศักราช ๑๒๓๕

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

ครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมพระ

๑ นิพพานนั้น คือความดับไม่เหลือแห่งอวิชาแลคณหา จนสิ้น
ทั้งห้าไม่มีไม่เป็นที่ไป ความที่อวิชาแลคณหาดับไม่เหลือ ค้วย
อริยมรรคสมุจเฉตปหานนี้แลชื่อว่านิพพาน

หม่อมเจ้าพระญาณวราภรณ์

วัดบพิตรภิมุข

๑ นิพพาน ศัพท์นั้น แปลว่าสิ้นราคะโทสะโมหะทั้งปวง สมค้วย
เนื้อความในชมพูชาติทศสูตร พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร แสดงธรรม
เทศนาแก่อภิกษุทั้งปวงว่าสิ้นราคะโทสะโมหะ ใ้ชื่อว่านิพพานประการ
หนึ่ง นิพพานนั้นแปลว่า ธรรมเป็นที่ดับทุกข์ทั้งปวง สมดังถ้อยคำ

ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสพระธรรมเทศนาในสังฆวิงค์ ว่าคัมภีร์
 คัมภีร์ด้วยอริยมรรคทั้ง ๘ มีโสคาบัตติมรรคเป็นต้น มีอหิมรรคเป็น
 ทศกัณฐ์ไม่มีเศษได้ชื่อนิพพาน เป็นทศกัณฐ์ทั้งปวงประการหนึ่ง นิพพาน
 นั้นแปลว่าธรรมชาติออกจากกัณหา สมด้วยบทวิเศษว่าธรรมชาติไค้ออก
 จากกัณหา เป็นเครื่องพ้นผูกไว้ไนไตรภพทั้ง ๓ ธรรมชาตินั้นชื่อ
 ว่านิพพาน นักปราชญ์พึงสันนิษฐานว่านิพพานนั้น แปลได้สามประการ
 คือแปลว่าสิ้นราคะโทสะโมหะหนึ่ง แปลว่าคัมภีร์ทั้งปวงหนึ่ง แปลว่า
 ออกจากกัณหาเป็นเครื่องพ้นผูกไว้ไนไตรภพทั้งสาม คืออกามภพ รูปภพ
 อรูปภพ เป็นสามประการฉนี้

หม่อมเจ้าพระสมเด็จพะพจนานารถ
 ครั้งยังเป็นหม่อมเจ้าพระพทธยาทปัสสันทน
 วัชรฆังโฆสิตาราม

“วานโต นิกุขนุคฺคํ นิพพานํ อถวา วานส์ชาตยา ตถุหยา นิกุขนุคฺคํ
 นิพพานํ นิพพาติ เอเตนาติ นิพพานํ”

๑ แปลว่า ธรรมชาติออกจากธรรมร้อยไว้ซึ่งสัตว์ ชื่อว่านิพพาน
 นัยหนึ่งว่า ธรรมชาติออกจากกัณหา อันกล่าวคือวานส์ชื่อว่า
 นิพพาน

อีกนัยหนึ่ง “นิพพานํ” แปลว่าธรรมเป็นเครื่องดับแห่งเพลิง คือ
 ราคะ เป็นต้น

หม่อมเจ้าพระธรรมเทวีศาธา

วิคยวณิเวศ

๑ “นิพพาน” นั้นคือเป็นเครื่องดับเพลิงกิเลสแผลเพลิงทุกข์ทั้งสิ้น
แผลสรรพสังขารทั้งหมด คับสิ้นทุกขันธ์เชอหาเศษมิไ้
แปลตามศัพท์บัญญัติโดยสังเขปเท่านั้น

สมเด็จพระวันรัต (ทัช) วัดโสมนัสวิหาร
ครั้งยังเป็นพระพิมลธรรม

๑ นิพพานะ แปลว่าดับเหตุเกิดทุกข์ คับทุกข์เสียหมด จึงเป็น
ศุขอย่างยิ่ง ผู้ใดทำให้แจ้งนิพพาน คับความรับรู้ความเห็นเองแล้ว
ผู้นั้นก็ดับทุกข์สิ้นทุกข์หมด แผลนิพพานนี้ไม่ยากนักดอก แต่ความทำ
ให้แจ้งก็ด้วยความรู้ความเห็นจริงนียากนักเทียว ผู้ที่หลงมอยู่ไม่รู้จัก
ทุกข์แล้วไม่ชอบไม่ยากไ้เห็นนิพพานเลย ถึงจะพบถึงนิพพานแล้วก็ไม่
เห็นจริง เหมือนกับคนที่ม่จักษุชคแต่กำเนิด ไม่รู้ไม่เห็นอะไร
ก็พูดไปตามเขาที่พูดกันฉันนั้น นั่นแล

สมเด็จพระสังฆราชวชิราษประคิษฐ
ครั้งยังเป็นพระสาสนโสภณ ที่พระธรรมวโรคม

๑ นิพพานะศัพท์ ว่าดับ คือดับเครื่องร้อนเครื่องเผาเสีย ท่าน
ผู้ทำเครื่องร้อนเครื่องเผาให้ดับไ้แล้ว เช่น นิพพุโต สัตถุโต ผู้ดับ

แล้วเป็นผู้เขียนแล้ว หนึ่งท่านแยกเป็น ๒ นิ ๑ วานะ ๑ นิ ว่าออก ว่า
 ไม่มี วานะ ว่าผู้ร้อยไว้ ผู้เขียนไว้ คือคณหา อาเทศ (ว) อักษร
 เป็น (พ) อักษร สัมฤทธิรูป เป็น นิพพาน์ ประกอบความว่า นิพพาน์
 ออกจาก วานะ คือคณหาแล้ว นิพพาน์ ไม่มี วานะ คือคณหา
 นิพพาน์ เป็นเหตุเป็นเครื่องไม่มี วานะ คณหา คังน เป็นนัยวิหิง
 ก็แต่นัยว่า นิพพาน์ คับ คือคับเครื่องร้อนเครื่องเผา ใ้ยุดึกว่านัย
 ที่แยกเป็น ๒ คือ นิ ๑ วานะ ๑

สมเด็จพระพุทธมหาราช (ศรี) วัดประทุมคงคา

ครั้งยังเป็นพระพรหมมุนี

๑ นิพพาน์ ธรรมชาติไม่มีแห่ง วานะ คือ คณหา

พระพรหมมุนี (เหมือน) วัดขรมนิวาศ

ครั้งยังเป็นพระอริยมุนี

๑ นิพพาน์ นั้น ก็คำว่า นิพพาน์ นั้นมาก เมื่อประสงค์สังขต
 ธรรมวิสังขาร ซึ่งไม่มีสังขตลักษณะ คือความเกิดขึ้นดับไปตั้งอยู่แปรไป
 แลไม่มีตัวอย่างที่จะแสดงให้เห็นชัดแล้ว นิพพาน์ แปลว่าธรรมเป็นที่
 คับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ ฎาแปลว่าธรรมเป็นที่ไม่มี วานะ ของร้อยรัด
 คือคณหา

พระเทพกระวี (นุ่ม) วัดเครือวัลย์

ครั้งยังเป็นพระสุคนธ์คณาภรณ์

๑ นิพพานศัพท์ คือ นิพพาน แปลว่า ธรรมชาติเป็นที่ออกจากตัณหา ละกิเลสทั้งปวง

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ฝั้น) วัดประยูรวงศาวาส

๑ นิพพาน แปลว่า ออกจากตัณหา ตัณหานั้นคือ ความอยากได้ ความปรารถนา วิญญาณดวงใจ ไม่มี ความอยากได้ ความปรารถนา เป็นวิญญาณบริสุทธิ์ คุรุอากาศไม่มีสิ่งใดเกี่ยวข้อง ตึคค้ำงอยู่ได้ วิญญาณดวงนั้นแลเป็นนิพพาน เพราะเป็นวิญญาณสะอาดไม่ติดอยู่ด้วยมลทินโทษสิ่งใด ก็ระพันจากความเกิดความตายทุกขันธ์ทั้งปวง รัยพระราชทานพิจารณาเห็นอย่างนี้ ควรมีควรสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

สมเด็จพระวันรัต (สมบุญ) วัดพระเชตุพน

๑ ข้อถามว่า นิพพานศัพท์แปลว่าอะไรนั้น อาตมภาพ ทราว่า เกิมเป็นนิ ๓ วานะ ๓ ครั้นปริยายเอา (ว) เป็น (พ) แล้วทเวภาพ เป็นสองสำเร็รูปเป็นนิพพานะ แปลว่าธรรมเข้าไประบัสสันไม่เหลือหลง

พระพิมลธรรม (อิน) วัดพระเชตุพน
 ครั่งยังเป็นพระธรรมไตรโลกอยู่วิเศษที่ค้น

๑ นิพพาน นั้น ตามพจนานุกรม ว่าออกจากคณหา เป็นเครื่อง
 เย็บร้อยไว้ อย่างหนึ่ง แปลว่าค้ำ คือธรรมอันค้ำเพลิง รากะ โทสะ
 โมหะ แม้นพระสารีบุตรกล่าวว่ ความสิ้นรากะโทสะโมหะ ชื่อว่า
 นิพพาน

พระธรรมเจดีย์ (เนียม) วัดกัลยาณมิตร
 ครั่งยังเป็นพระเทพโมลี

๑ วิสัชนา นิพพานศัพท์ตามนัยแห่งพระอรชกถา สัตตมสูตร
 วรรคที่ ๔ คัมภีร์อิติวุตถ ว่า “วานํ วุจฺจติ ตณฺหา” ความว่า คณหา
 พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วานะ ยทวิเคราะห์ว่า “นิกฺขนฺตํ วานโต นตฺติ
 เอตฺถ วานํ อิมสฺมึ วา อธิคเต วานสฺส อภาโวติ นิพฺพานํ” แปลว่า
 ธรรมชาติอันใดออกจากคณหาชื่อว่า วานะ เพราะฉะนั้น ธรรมชาตินั้น
 ชื่อว่านิพพาน

นัยหนึ่งคณหาชื่อว่า วานะ ไม่มีในธรรมชาตินั้น เพราะฉะนั้นธรรม
 ชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน

นัยหนึ่ง ในเมื่อธรรมชาตินั้นบุคคลได้แล้ว ความที่หามีไต่แห่ง
 คณหาชื่อว่า วานะ ปรากฏ เพราะฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อนิพพาน ธรรมชาติ
 ที่ออกจากคณหาชื่อว่า วานะ นั้น คือพระอรหัตผล

พระธรรมไตรโลก (ทอง) วัดอรุณราชวราราม

ครั้งยังเป็นพระเทพมนี

๑ ในบทคือนิพพานนั้นว่าด้วยโดยไม่เหลือ

สมเด็จพระวันรัต (แดง) วัดสุทัศน์

ครั้งยังเป็นพระเทพกระวี

๑ นิพพาน นั้นโดยพยัญชนะว่า ออกจากค้นหาเป็นเครื่องเย็บร้อยไว้ อย่างหนึ่งแปลว่าดับ คือเป็นธรรมด้วยเพลิงวาระโทสะโมหะ สมตามคำพระสาวบริศรว่าความสิ้นวาระ โทสะ โมหะ ชื่อว่านิพพาน

พระธรรมภาณพิลาศ (ผ่อง) วัดประยูรวงศาวาส

เมื่อยังเป็นพระโพธิวงค์

๑ นิพพานศัพท์ มีเนื้อความวิภาษมากหลายอย่างนัก ถ้าจะแปลสั้น ๆ นิพพานแปลว่า ของเป็นที่ดับกิเลสเท่านั้น จึงจะสรุปความได้มากกว่าอื่น

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) วัดราชบูรณะ

ครั้งยังเป็นพระราชามนี

๑ คำว่านิพพาน ที่พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญว่า เลิศกว่าธรรมทั้งหลายนั้น คำประเภทตามสังเกตในพระปริยัติว่านิพพาน คตินิพพาน นั้นคือนามธรรมอย่างหนึ่ง ชื่ออสังขตธาตุ ชื่ออสังขตธรรม เป็นสภาวะอันทรงเป็นปรกติของคน อวิชาแลค้นหาเป็นต้น ซึ่งเป็น

พระราชปุจฉาที่ ๒

ว่าด้วยการก่อพระทรายแฉะเรื่องเศภาตึกขมูล

๑ ค่ายพระยาศรีสุนทรโวหาร ญาณปรีชามาศย์ บรมนารถนิตย
ภักดีพิริยพาหะ เจ้ากรมพระอาลักษณ์ รัชพระบรมราชโองการใส่
เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งให้เรียงความข้อพระราช
ปุจฉา ๔ ข้อ ส่งไปให้พระยาวุฒิกุลการบดี ศรีวิสุทธิศาสนวโรประการ
จางวางกรมสังฆการีธรรมการ เสด็จขณามพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย
ฝ่ายคัมภีร์และพระสงฆ์มาเวียนทุกพระอาราม.

ในพระราชปุจฉานั้น ข้อ ๑ ว่าการก่อพระทรายฤกษ์ก่อพระทราย ใน
ฤกษ์ฤกษ์สงกรานต์แต่ฤกษ์อื่นข้าง เช่นอย่างก่อนทุกวันนี้ จะมีบท
พระยาพิฑูจรรดกฤกษ์ กัมภีร์ใดข้าง.

ข้อ ๒ การก่อพระทรายนี้ มีมาแต่ครั้งพุทธกาล ฤกษ์ขณาย
หลัง เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว.

ข้อ ๓ ถ้ามีขณายหลังพุทธกาล มีขณมประเทศใดก่อน ผู้ใด
เป็นคณบัญญัติจัดการ แลปรารภเหตุอะไร จึงได้คิดจัดการก่อพระทราย
ขณ เป็นธรรมเนียมในบ้านเมืองทณมถอพระพุทธานุศาสนาสืบมาจนถึง
กาลทุกวันนี้

ข้อ ๔ ในเรื่องเศภาตึกขมูล เติมว่าพระอรุเวลกัสสปมีบริวาร
ห้าร้อยพระคยากัสสปมีบริวารสามร้อย พระนทกัสสปมีบริวารสองร้อย
รวมขมูลบริวารครบพันหนึ่ง ควรจะเป็นพันสามร้อยทั้งอาจารย์ด้วย

ครั้นเรื่องความในอาทิตยปริยายสูตรมีว่า “ตสฺส ภิกขุสทสฺสสฺส
 อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจุ” ว่าจิตรของพระภิกษุพินหนงนั้น
 หลุดจากอาสวะทั้งหลายนแล้ว คือบรรลอรหัตผลสิ้นด้วยกันทั้งพินหนง
 นั้นแล้ว

อนึ่งความในพระปฐมสมโพธิ กล่าวด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จมา
 เมืองกบิลพัสดุ์ครั้งแรกมีว่า “ชัชฌาสทสฺสปริวคฺโคโต” ว่าพระภิกษุ
 ชัชฌาสพินหนง คือท่านโบราณชฎิลพวกนั้นนั้นและ แวตล่อมตาม
 เสด็จพระผู้มีพระภาคมาแล้ว

ในจาคทรงคสันนิยาต มีว่าพระภิกษุชัชฌาสวารหัตโบราณชฎิล
 พินพระองค ไก่มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคในสมัยจาคทรงคสันนิยาต ใน
 ความนั้นก็พระโบราณชฎิลพวกพระอรุเวลกัสสปนั้นนั้นและ มีใช้พระ
 อรหันต์พวกอื่น

ความเรื่องนทรงพงยงเคลือบคลุมอยู่ ะเปนพระอรหันต์พินถวัน
 ฤาพินสาม อย่างไรแน่จะมีข้อวินิจฉัยดั่งองแท้ ในพระคัมภีร์ ไต่ข้าง.

ขอ อาราธนาเจ้าพระคุณพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย แลขา เรียบ
 ทั้งปวง เรียงความถวายวิสาขนาพระราชปงฉาทั้ง ๔ ชั้น มายนแก่
 พระยาศรีสุนทรโวหารในกำหนดวันนั้น พระยาศรีสุนทรโวหารจะนำขึ้น
 ทูลเกล้า ฯ ถวายในพระบาทสมเด็จพะเจ้าอยู่หัว อย่าให้ขาดไค้ตาม
 รัชสัง

หมายมาถวันที เมษายน รัตนโกสินทรศก ๓๐๘

วันที่ ๒๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๘๘

รับพระราชทานถวายวิสัยนาพระราชปจณา & ข้อตามสตีขัญญา
 ข้อต้นซึ่งว่า การก่อพระทรายฤ็พระเจ็็ทรายในฤ็ษ็ศร็ศงกร็น็
 ฤ็ฤ็ษ็ษ็อันข็ง เช่นอย่างก็อกัน็ท็วัน็นี้ จะมี็ใน็ย็พระ็บาลี็ฤ็อร็ร็
 กฤ็กา็ค็มี็ริ็โ็ข็ง็นั้น อา็ต็ม็ภ็า็พ็ย็ง็ไม็พ็ย็ว็า็มา็ใน็พระ็บาลี็แห่ง็ใด
 น็อก็จาก็ท็ร็ง็อนุ็ญา็ท็ให้็ก่อ็พระ็ส็ต็บุ็พระ็ต็ลา็ค็ค็เจ้า็ไว้็ย็น็ที่็สัก็การ็บุ็ชา็ใน
 ที่็ประ็ช็ม็ทาง็สี่ ซึ่ง็มี็มา็ใน็บาลี็มหา็ป็ริ็นิ็พ็พาน็สุ็ร็ใน็ที่็ฉ็นิ็กาย็มหา
 ว็ร็ร็ค็ ส่วน็ใน็ค็มี็ริ็อร็ร็กฤ็กา็ท็ง็หลาย็ จำ็แน็ก็พระ็ส็ต็บุ็ไว้็โดย
 ข็อ็แล็ประ็เภท็ต่าง็ ๆ็ ก็น็ รวม็เป็น็ ๔ อย่าง็คือ็ พระ็ส็ต็บุ็ที่็บ็ร็ร็จ็พระ็ธา็
 ็เรีย็ก็ธา็ต็เจ็็็ย็ข็ง ส็ว็ริ็ก็เจ็็็ย็ข็งอย่าง็ ๑ พระ็ส็ต็บุ็ที่็บ็ร็ร็จ็พ็ท็
 ็บ็ริ็ก็ข็ว็แล็ว็ัด็สุ็ธ็าน็ที่็พระ็พ็ุ็ท็เจ้า็ไ็ค็ท็ร็ง็บ็ริ็โ็ก็ ซึ่ง็เป็น็ อ็ส็ห็า็ริ็ยะ
 ็ยก็นำ็ไป็ไม็ไ็ค็ มี็ไม็พระ็มหา็โ็ภ็ิ็เป็น็ค็น็ เรีย็ก็ว็า็บ็ริ็โ็ก็เจ็็็ย็
 ็อย่าง็ ๑ พระ็ส็ต็บุ็ที่็บ็ร็ร็จ็อ็ก็ข็ว็แล็ค็ง็พระ็ธ็ร็ม็ที่็เป็น็พระ็พ็ุ็ท็พ็ร็น็ เรีย็ก
 ็ว็า็ธ็ร็ม็เจ็็็ย็อย่าง็ ๑ พระ็ส็ต็บุ็พระ็ป็ฎ็ิ็มา็ที่็ส็ร็าง็อ็ท็ิ็ค็คือ็พระ็พ็ุ็ท็เจ้า็ เรีย็ก
 ็อ็ท็เท็สิ็ก็เจ็็็ย็อย่าง็ ๑ ก็็็ส็ต็บุ็นั้น ใน็พระ็บาลี็แล็อร็ร็กฤ็กา็ก็็ไม็ไ็ค็
 ็น็ิ็ย็ม็ช็ค็ว็า็ให้็ก่อ็ด้วย็สิ็ง็อัน็ใด แต่็การ็ก่อ็พระ็ส็ต็บุ็ที่็มี็ป็ร็าก็ฎ็ใน็เร็ื่อ็
 ็น็นี้ ๆ็ ก็็็ส็ว็น็ก็อ็ค็ว็ย็ดาว็ว็ัด็ม็อ็อิ็ฐ็เป็น็ค็น็ ที่็ป็ร็าก็ฎ็ว็า็พระ็เจ็็็ย็ท็ร็าย
 ็เท็น็นี้ มี็มา็ใน็ธ็ร็ม็ิก็ข็ัญ็ช็ิ็ท็ร็า็ช็า็ค็ ใน็ค็มี็ริ็ข็ัญ็ญา็สะ็ชา็ค็ก็ซึ่ง
 ็ไ็ค็ท็ร็าย็ว็า็เป็น็ของ็ลาว็แต็ง็แล็ค็ง็ว็า็เป็น็ค็ำ็พระ็อิน็ท็ร็บ็อก็แก็พระ็โ็ภ็ิ็ส็ัต็ว
 ็ว็า็ ก็อ็พระ็เจ็็็ย็แล็ว็ไ็ค็ วิ็มา็น็แก็ว็ มี็เร็ื่อ็ง็แล็อ็ย็ค็ำ็สำ็น็ว็น็ลัก็ษ็ณะ

ประโยคไม่เป็นที่น่าเชื่อฟังได้ ส่วนในคัมภีร์อื่น ๆ ก็พรรณนาแต่อนิสังส
ในการเกลี้ยทราญในภูมิสถานให้ร้ายวันเท่านั้น ฤๅมีมาในคัมภีร์ใดอีก
บ้างนั้นอาคมภาพทราญยังไม่ตลอด

ข้อ ๒ ซึ่งว่าการก่อพระทราญนี้ มีมาแต่ครั้งพุทธกาลฤๅมีขึ้น
ภายหลังนั้น เพราะไม่มีในบาลีแห่งใด ว่าพระพุทธรเจ้าทรงอนุญาต
ฤๅตรัสสอนให้ก่อทราญโดยอาการที่ก่อกันในทวันนี้ ใต้ความ
สันนิษฐานว่า มีขึ้นภายหลัง แต่พระพุทธรเจ้าปรินิพพานแล้ว

ข้อ ๓ ซึ่งว่าฤๅมีขึ้นภายหลังพุทธกาลมีขึ้นณประเทศใดก่อน ผู้ใด
เป็นต้นบัญญัติจัดการ แลปรวารภเหตอะไรจึงได้คิดจัดการก่อพระทราญ
ขึ้น เป็นธรรมเนียมในบ้านเมืองที่นับถือพระพุทธรศาสนา สืบมาจนกาล
ทุกวันนี้ เพราะมีมาในบัญญัติสาชากกิงกล่าวแล้วในข้อต้นแลไม่มี
มีผู้ใดก่อกันในประเทศตวันตกคือพม่า, มอญ, อินทีย, ลังกา เว้นไว้
แต่มอญที่ออกไปจากกรุงเทพ ฯ ใต้ช้อยไปทำขึ้นบ้าง ใต้ความสัน
นิษฐานว่า มีขึ้นในประเทศลาวก่อน ลาวเป็นต้นบัญญัติจัดการ ปรวารภ
เหตคืออยากจะได้บุญให้มากกว่าเกลี้ยทราญโดยปรกติ ฤๅคิดทำอย่าง
นี้แล้ว จะชักชวนผู้ที่ยากได้บุญให้มาก ทำได้โดยสะดวกกว่าจะ
เกลี้ยโดยปรกติเหมือนบอกบุญก่อพระเจดีย์ดินกันในวันนั้น ชรอย
ผู้ต้นบัญญัติเรื่องก่อพระทราญนี้จะคิดเห็นว่า พระสถูปเป็นของที่พระพุทธร
เจ้าทรงอนุญาต ในอรรถกถาฎีกาแสดงบริโลกเจดีย์ แลอุทเทสิก
เจดีย์ไว้ด้วย เมื่อก่อทราญให้เป็นจอมขึ้นก็จะใต้เป็นสถูป เมื่อเก็บเอา
ใบโพธิ์นับถือว่าเป็นพืชพรรณเนองมาแต่ต้นโพธิ์ที่พระพุทธรเจ้าตรัสรับบรรจุ

ไว้ณภายใน ทั้งคนก็อุทิศต่อพระพุทธเจ้า ก็จิตได้ชื่อว่า เป็นวิโลกเจติย
 แลอุทเทสิกเจติยก็คิดว่า จะเกลี้ยโดยปรกติ ข้อนี้เป็นแต่อนมานตามเหตุ
 อิกประการหนึ่ง เรื่องก่อนพระทราวาย จะเปนของย่อมาแต่ก่อน
 พระสถูปด้วยถาวรวัตถุเหมือนเรื่องมีแจจซึ่งถ้อยกันว่า ใครทำได้ ชื่อว่า
 ยกย่องพระศาสนา เปนของย่อมาแต่ก่อนมาแต่สังคายนานั้น เรื่อง
 สังคายนานั้น ก็นิมนต์พระสงฆ์มาเทศนา ๓ รูป แลตั้งเรื่องสังคายนา
 พระสงฆ์สาวกเต็มที ๕๐๐ เท่าพระสงฆ์ในประณมสังคิกิ ให้ทำทำอย่าง
 สังคายนาเพื่อให้เจริญศรัทธาเลื่อมใสของตน ทำเท่านั้นก็เป็นอันยาก
 อยู่ จึงย่อลงมาอีก ลกพระสงฆ์คงไว้แต่ร้อยละห้า รวมเป็น ๒๕ รูป
 ขึ้นเป็นแบบ ครั้นต่อมาก็ถ้อยเสียว่าใครนิมนต์พระมาเทศนาแลสาวกเช่น
 นั้น ชื่อว่าได้ทำสังคายนายกพระศาสนา ข้อนี้ในโค เรื่องก่อนพระทราวาย
 เล่าก็จะเป็นอย่างนั้น ในคัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา แลตั้งเรื่องพระเจ้า
 อโสกมหาราชว่า ทรงพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา โปรดให้
 สร้างวิหารพร้อมด้วยพระเจดีย์ในพระราชอาณาเขตวันบิโก ๘๔๐๐๐ เท่า
 พระธรรมขันธิ อาไศรยเรื่องนี้ ผู้ที่อยากจะทำให้เท่านั้นบ้าง ทำด้วย
 ถาวรวัตถุไม่ได้จึงย่อลงมาเป็นก่อนด้วยทราวาย ข้อที่ก่อนด้วยทราวายนั้นถึง
 ว่าไม่มีมั่นคง เมื่อทำลายแล้วก็เปนประโยชน์ คือใช้ผสมกับปูนใช้
 ทำการวัด ฤาถมพนท จะก่อให้ศรัย ๘๔๐๐๐ ก็ยังต้องลงทุนมาก จึง
 ย่อลงมาตามกำลัง แต่เป็นเต็มที่อยู่เพียง ๘๔๐๐๐ เท่านั้น เหมือน
 พระสงฆ์สาวกแจจเต็มทีเพียง ๕๐๐

ข้อ ๔ ซึ่งว่าในเรื่องเทวาทิกษุฎิลเต็มว่าพระอรเวลกัสสปมีบริวาร
 ๕๐๐ พระนทีกัสสปมีบริวาร ๓๐๐ พระคยาทกัสสปมีบริวาร ๒๐๐ ควรจะเป็น
 พันสามรูปทั้งอาจารย์ด้วย ส่วนในอาทิตตปริยายสูตรกัถิ ในเรื่อง
 พระพททเจ้าเสด็จเมืองกบิลพัสดุ์ กัถิ ในเรื่องจาตรงคสันนิบาตกัถิว่าแต่
 พันถ้วน จะเป็นพระอรหันตพันถ้วนฤาพันสามรูปนั้น ชอน ในยาพิ
 มหารวรรคที่ว่าเกลือบคลุมอยู่ ในอรรถกถาพุทธวรรคก็มีไต่ว่าไว้ เหมือน
 บริวารพระสารีบุตรพระโมคคัลลานก์ว่า ๒๕๐ กับทั้งอาจารย์ควรจะเป็น ๒๕๒
 รูป ครั้นเรียกรวมกันหมกก็ว่าแต่ ๒๕๐ เช่นในเรื่องจาตรงคสันนิบาต
 นั้นเอง ว่าโดยความเห็นก็ไปต่าง ๆ กัน ถ้าจะวินิจฉัยตามทีมาก
 กว่าแล้ว พระปฐมชฎิลทั้งอาจารย์ทั้งศิษย์ เป็นแต่พันถ้วนเท่านั้น
 รัชพระราชทานถวายวิสัชนาในพระราชปุจฉา ๔ ข้อ ตามสติกษุฎญา
 ยุกติแต่เท่านั้น

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ฯ ขอถวายพระพร
 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

